

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Aleksej Burov

**Laiko prieveiksmis – leksinė priemonė laiko suvokimo modeliams reikšti.
Tarpdalykinė Nybelungų giesmės
(B rankraštis) analizė**

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

VILNIUS 2011

Disertacija rengta 2005-2010 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė: Prof. dr. Grasilda Blažienė: (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija 04 H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Filologijos mokslo krypties taryboje

Pirmininkė:

Prof. dr. Ernesta Račienė (Vilniaus pedagoginis universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Nariai:

Prof. habil. dr. Sergejus Temčinas (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Prof. dr. Jadvyga Bajarūnienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Prof. dr. Vytautas Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Doc. dr. Naglis Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01 H)

Oponentai:

Prof. dr. Sigita Barniškienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Prof. habil. dr. Olegas Poliakovas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Disertacija bus ginama viešame filologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2011 m. rugsėjo 23 d. 15 val. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Germanistikos studijų kabinete.

Adresas: Universiteto g. 5, LT-01513, Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2011 m.

Disertacija galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

UNIVERSITÄT VILNIUS

Aleksej Burov

**Temporaladverbien als sprachliches Mittel zum Ausdruck der Zeitwahrnehmung
Fachübergreifende Analyse des Nibelungenliedes (Handschrift B)**

Zusammenfassung der Dissertation
zur Erlangung der Doktorwürde

Geisteswissenschaften, Philologie (04 H)

Vilnius, 2011

Die vorliegende Dissertation wurde im Zeitraum 2005-2010 an der Universität Vilnius erarbeitet.

Wissenschaftliche Betreuerin: Prof. Dr. Grasilda Blažienė (Institut für litauische Sprache, Philologie – 04 H)

Dissertation wird vor dem für Geisteswissenschaften zuständigen Promotionsausschuss an der Universität Vilnius verteidigt.

Vorsitzende: Prof. Dr. Ernesta Račienė (Pädagogische Universität Vilnius, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Mitglieder:

Prof. Dr. habil. Sergejus Temčinas (Institut für litauische Sprache, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Prof. Dr. Jadvyga Bajarūnienė (Universität Vilnius, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Prof. Dr. Vytautas Kardelis (Universität Vilnius, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Doz. Dr. Naglis Kardelis (Universität Vilnius, Geisteswissenschaften, Philosophie – 01 H)

Opponenten:

Prof. Dr. Sigita Barniškienė (Vytautas Magnus Universität, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Prof. Dr. habil. Olegas Poliakovas (Universität Vilnius, Geisteswissenschaften, Philologie – 04 H)

Die öffentliche Disputation vor dem für die Geisteswissenschaften zuständigen Promotionsausschuss findet am 23. September 2011 um 15 Uhr im Studienraum Germanistik an der Philologischen Fakultät der Universität Vilnius statt. Adresse: Universiteto Str. 5, LT-01513, Vilnius, Litauen

Die Zusammenfassung der Doktorarbeit wurde amverschickt.

Die Dissertation ist in der Bibliothek der Universität Vilnius zu finden.

1. Įvadas

1.1. Disertacijos tyrimo objektas

Disertacijos tyrimo objektas – laikorieveiksmių semantika Nybelungų giesmėje (B rankraštis). Laikorieveiksmai apibrėžia veiksma arba procesą laiko atžvilgiu ir, pasak P. Eisenbergo, yra dar nepakankamai ištirti (plg. Eisenberg 1999, 205). Ypač mažai tyrinėti vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmai, kuriuos vartojo nežinomas Nybelungų giesmės autorius daugiau nei prieš 800 metų.

Vieni pirmųjų laikorieveiksmių semantiką tyrė broliai Jacobas ir Wilhelmas Grimmai. Jų 1838 m. pradėta ir tik 1960 m. kitų filologų pabaigta *Vokiečių kalbos žodyne (Deutsches Wörterbuch)* pateikiama ir vokiečių kalbos laikorieveiksmių reikšmių istorinė apžvalga. 1862 m. pasirodė Georgo Friedricho Benecke's, Wilhelmo Müllerio bei Friedricho Zarecke's keturių tomų pirmasis *Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos žodynas (Wörterbuch des Mittelhochdeutschen von Georg Friedrich Benecke, Wilhelm Müller und Friedrich Zarecke)*. 1878 m. išleidžiamas Matthiaso Lexerio trijų tomų *Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos žodynas (Das Mittelhochdeutsche Handwörterbuch von Matthias Lexer)*, 1897 m. – Hermano Paulio *Vokiečių kalbos žodynas (Deutsches Wörterbuch von Hermann Paul)*, 1963 m. – Friedricho Kluge's *Vokiečių kalbos etimologijos žodynas (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache von Friedrich Kluge)*. Tačiau laikorieveiksmių semantinės įvairovės analizę bei pateikimą minėtuose veikaluose smarkiai riboja šių darbų leksikografinė metodologija. Tik 1999 m. Józefo Wiktorowicziaus išleistoje monografijoje *Die Temporaladverbien in der mittelhochdeutschen Zeit* vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmai virto savarankišku kalbos mokslo tyrimo objektu. Šis Varšuvos germanisto veikalas iki mūsų dienų išlieka išsamiausiu darbu apie vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių semantiką. Tačiau liko ir daug atvirų klausimų. Vienas iš jų – ar laikorieveiksmai tik apibrėžia veiksma arba procesą laiko atžvilgiu, ar jų vartojimas liudija tam tikrą laiko suvokimo modelį?

Manoma, kad skirtingais žmogaus vystymosi etapais vyravo vienas iš trijų laiko suvokimo modelių: laikas kaip atskirų punktų visuma, kaip tam tikras pasikartojantis ciklas arba kaip nenutrūkstanti linija. Pirmasis laiko suvokimo modelis nebus nagrinėjimas šiame darbe, kadangi jis nėra būdingas Viduramžių epochai. Nustatyta, kad Viduramžių epochoje egzistavo linijinis bei ciklinis laiko suvokimo modeliai. Manoma,

kad būtent Viduramžiais dabartinės Vokietijos teritorijoje ciklinį laiko suvokimo modelį pakeitė linijinis (plg. Gurjewitsch 1978, 108). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad susiformavus naujam laiko suvokimo modeliui, senasis laiko suvokimo modelis niekur neišnyko. Visais laikais egzistuoja įvairių laiko suvokimo modelių, tačiau kai kada vienas modelis gali dominuoti.

1.2. Darbo tikslai ir uždaviniai

Šios daktaro disertacijos tikslas – remiantis vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių analize nustatyti, kuris laiko suvokimo modelis dominuoja apie 1200 m. nežinomo autoriaus parašytoje Nybelungų giesmėje (B rankraštis). Suformuluotas darbo tikslas peržengia kalbos istorijos tyrimų ribas, todėl iškelta problema bus nagrinėjama ir iš filosofijos mokslo, religijotyros, kultūrologijos bei literatūros mokslo perspektyvų.

Siekiant įgyvendinti suformuluotą tikslą, darbe keliami šie uždaviniai:

- a) išanalizuoti laiko kategoriją kaip filosofijos mokslo objektą, ypatingą dėmesį skiriant kognityviniam aspektui;
- b) aprašyti ciklinį bei linijinį laiko modelius;
- c) išanalizuoti kalbos priemones laiko kategorijai reikšti, ypatingą dėmesį skiriant vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmiams;
- d) pristatyti istorinį, socialinį bei kultūrinį Nybelungų giesmės kontekstą;
- e) nustatyti visus laikorieveiksmių vartojimo atvejus Nybelungų giesmėje;
- f) atlikti rastų laikorieveiksmių semantikos analizę bei priskirti laikorieveiksmius atitinkamam laiko suvokimo modeliui.

1.3. Darbo struktūra

Darbą sudaro septynios dalys: įvadas, skyriai „Laiko suvokimas kaip filosofijos mokslo tyrimo objektas“, „Laiko suvokimas bei laiko suvokimo modeliai“, „Kalbos priemonės laikui reikšti“, „Nybelungų giesmės tekstas bei jo sociokultūrinis kontekstas“, „Nybelungų giesmės vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių analizė“ bei išvados.

Teorinėje darbo dalyje (1–5 skyriai) pristatomos pagrindinės laiko filosofijos koncepcijos (2 skyrius). Pagrindinis dėmesys skiriamas autoriams, nagrinėjantiems vadinamąjį „subjektyvųjį“ laiką: tai Augustinas Aurelijus, Immanuelis Kantas, Martinas

Heideggeris, Johnas Jamiesonas Carswellas Smartas, Bertrandas Russellis, Johnas Ellis McTaggartas, Williamas Jamesas, Edmundas Husserlis bei Arvydas Šliogeris. Išanalizavus pagrindines laiko koncepcijas, darbe išsamiai pristatomas ciklinis bei linijinis laiko suvokimo modeliai (3 skyrius). Teorinė darbo dalis baigiama kalbos priemonių laikui reikšti apžvalga bei Nybelungų giesmės sociokultūrinio konteksto pristatymu (4 bei 5 skyriai).

Praktinėje darbo dalyje (6 skyrius) analizuojami 23 skirtingi laiko prieveiksmai (822 vartojimo atvejai), rasti Nybelungų giesmėje (B rankraštis). Remiantis atlikta analize, septintame skyriuje pateikiamos tyrimo išvados.

1.4. Tyrimo medžiaga

Tyrimo medžiaga – Nybelungų giesmės (B rankraštis) tekstas, kurį sudaro 2379 ketureiliai arba 9516 eilių. Teksto originalas saugomas Sankt Galeno (Šveicarija) vienuolyno bibliotekoje (signatūra Ms.857). B rankraščio pasirinkimą lėmė daugelio giesmės tyrinėtojų nuomonė (plg. Millet 2008, 188; Brunner 2003, 202), kad B rankraštis yra artimiausias prarastam (arba iki šiol nerastam) giesmės prototipui. Giesmės tekstą su lygiagrečiu vertimu į šiuolaikinę vokiečių kalbą išleido Helmutas de Booras. Nors šis leidimas, anot J. Heinzle's (2000) – tai tam tikras B bei C rankraščių hibridas, H. de Booro išleistas Nybelungų giesmės variantas įgavo, pasak J. D. Müllerio bei H. Weberio, kanono statusą (Müller 2009, 50-51; Weber 2004, 725). H. de Booro išleistame tekste 1, 3, 389, 523, 524 ir 525 ketureiliai nepriklauso B rankraščiui, juos į rankraštį įterpė H. de Booras, todėl jie nebuvo įtraukti į Nybelungų giesmės analizę.

Darbe analizuojami vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prieveiksmai, todėl atliekant tyrimą remtasi viduriniąja vokiečių aukštaičių kalba parašytu tekstu. Visi pavyzdžiai pateikiami dviem kalbomis – viduriniąja vokiečių aukštaičių bei šiuolaikine vokiečių. Tačiau analizės metu buvo pastebėta, kad H. de Booro vertime laiko prieveiksmai eilėdaros sumetimais dažnai „paaukojami“. Tokiais atvejais darbe pateikiamas disertacijos autoriaus vertimas iš vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos į šiuolaikinę vokiečių kalbą.

1.5. Tyrimo metodas ir pagrindinės sąvokos

Anot S. Glavina-Ivanus, filosofijos mokslo diskusija apie laiką prisidėjo prie to, kad temporalinė logika perėmė formalios logikos kriterijus. Vienas ryškiausių šios tendencijos pavyzdžių – H. Reichenbacho (1947) bandymas lokalizuoti veiksmažodžio laiko formas laiko ašyje (vgl. Glavina-Ivanus 1997, 24). Vėliau H. Reichenbacho veiksmažodžių laiko formų analizės metodą sėkmingai pritaikė J. Ballwegas (1988), H. Vateris (2005), B. Rothsteinas (2007).

H. Reichenbacho teigimu, kalbant apie veiksmažodžių laiko formas, atskaitos taškas yra ne įvykio momentas (*point of event* (E)), bet kalbėjimo momentas (*point of speech* (S)). Anot H. Reichenbacho, veiksmažodžių laiko forma apibrėžia kalbėjimo momento santykį su įvykio momentu. Įvykis įvyksta tam tikru laiko momentu ir kalbėjimo momento atžvilgiu apibrėžiamas kaip praėjęs, esantis arba būsiantis. Tačiau buvo pastebėta, kad veiksmažodžių laiko formų sistema gali turėti ne tik tris laiko formas, bet ir daugiau. Tokioms laiko formoms aprašyti H. Reichenbachas įvedė atskaitos laiko (*point of reference* (R)) sąvoką (plg. Reichenbach 1947, 287–290).

Józefas Wiktorowiczius savo monografijose, skirtose vokiečių kalbos laiko prieveiksmiams (2008; 2001; 1999), H. Reichenbacho pasiūlytus terminus (atskaitos laikas, kalbėjimo laikas bei įvykio laikas) pavartojo laiko reliatyvinių prieveiksmių semantikai aprašyti. Anot J. Wiktorowicziaus, laiko reliatyviniai prieveiksmai apibrėžia laiko tarpą tarp įvykio (procesu) laiko ir atskaitos laiko. Atskaitos laikas gali būti prieš kalbėjimo laiką (anaforinis ryšys) arba po kalbėjimo laiko (kataforinis ryšys). Be to atskaitos laikas gali sutapti su kalbėjimo laiku. Atvejai, kai atskaitos laikas sutampa su kalbėjimo laiku, šiame darbe nebus nagrinėjami, kadangi jie neaktualūs pasirinktiems laiko suvokimo modeliams aprašyti. Duratyviniai bei iteratyviniai prieveiksmai parodo, kad procesui arba įvykiui būdingas tęstinumas (duratyvinis) arba tam tikras pasikartojimas (iteratyvinis) (plg. Duden 1998, 91). Tokie įvykiai arba procesai negali būti lokalizuojami laiko ašyje kaip laiko reliatyviniai prieveiksmai, todėl jie bus aprašomi tik kalbėjimo laiko atžvilgiu. Be to, darbe kiekvienas savarankiškas leksinis vienetas vadinamas leksema, o leksinio vieneto turinio vienetas – semema (plg. Duden 1998, 552).

Ši daktaro disertacija tęsia J. Wiktorowicziaus pradėtus vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos tyrinėjimus. Dėl šios priežasties darbo autorius remiasi J. Wiktorowicziaus vartojama terminija.

1.6. Darbo aktualumas bei naujumas

Šio mokslinio darbo naujumą lemia jo tarpdalykinis pobūdis: laiko suvokimas nagrinėjamas pasitelkus kalbos, filosofijos, literatūros, religijos bei kultūros mokslus. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad disertacijoje pirmą kartą bandoma nustatyti laiko suvokimo modelių pasiskirstymą tekste remiantis laiko prieveiksmių analize.

Lietuvos germanistikai šis darbas aktualus dar ir todėl, kad prisideda prie platesnio kalbos mokslo bei kitų humanitarinių mokslų dialogo.

1.7. Problemos iširtumas

Šis mokslo darbas – tai pirmasis darbas, kuriame laiko suvokimas analizuojamas remiantis laiko prieveiksmių analize. Tačiau atskiros darbo temos (laikas, laiko prieveiksmis, laiko suvokimas, laiko suvokimo modeliai bei Nybelungų giesmė) seniai yra įvairių humanitarinių mokslų tyrimo objektai. Tiriant laiko prieveiksmius, remtasi pirmajame įvado skyriuje išvardytais žodynais, taip pat šiais mokslo darbais: Admoni (1982), Ballweg (1988), Comrie (1985), Duden (2005; 1998), Eichinger (1989), Eisenberg (1999), Engel (1996), Eroms (1998), Fabricius-Hansen (1986), Flämig (1991), Glasser (1942), Götze (2004), Götze/ Hess-Lüttich (1989), Haspelmath (2001), Heidolph/ Flämig/ Motsch (1981), Helbig/ Buscha (1993), Helm (1951), IDS (1997), Jung (1984), Kienle (1960), Leisi (1964), Mettke (1989), Moskalskaja (1975; 1969), Mugler (1988), Nübling (2008), Paul (2005; 1944), Pittner (1998), Reichenbach (1947), Rothstein (2007), Schlegel (2004), Schmidt (1984), Schulz/Giesbach (1992), Thieroff (1992), Valentik (1997), Vater (2005; 1991), Weinhold/Ehrismann/Moser (1986), Weinrich (1993; 1985), Weisgerber (1950), Whorf (1963), Wiktorowicz (2008; 2001; 1999), Wilmanns (1899), Zhirmunski (1965).

Antrame bei trečiame disertacijos skyriuose, kuriuose laikas nagrinėjamas iš filosofijos mokslo, religijotyros bei kultūrologijos perspektyvos, remiamasi šiais autoriais: Augustinus (1979; 1955), Bloch (1982), Cassirer (1964), Eckhard (1937),

Eliade (1966; 1984; 1988a; 1988b), Elias (1988), Flasch (2001), Gendolla (1992), Gent (1962), Golther (2004), Götze (2004), Götze (2004), Gurjewitsch (1978), Heidegger (1927), Hörz (1989), Husserl (1984; 1966), James (1993), Kant (1787), Kartschoke (2000), Klein (1973), Kroeber/Gifford (1949), Kupke (2000), Le Goff (2003), Levinas (1987; 1989), Losev (1963), Luckner (2000), Meier (1990), Najdysh (2004), Nipperdey (1986), Otero Villena (2007), Prucha (2000), Reichert (2007), Ricoeur (2004), Schlegel (2004), Šliogeris (2005; 1999), Smart (1993), Thompson (1923), Wilamowitz-Moellendorff (1994), Zimmerli/Sandbothe (1993).

Analizuojant sociokultūrinį Nybelunų giesmės kontekstą, teorinį pagrindą sudarė šių autorių darbai: Bering (2002), Berman (1999), Besch/Wolf (2009), Beumann (1963), Bockmann (2003), Brackert (1963), Bruckhardt (1994), Brunner (2003), Bumke (1986), Burrow (1981), Cardini (1996), Curschmann (1979), Frossier (2009), Ganshof (1975), Goetz (1999), Göhler (2006), Haferland (2003), Heimann (1997), Heinzle (2000), Kartschoke (1994), Knepfelkamp (2003), Lee (1970), Le Goff (1996), Müller (2009), Nowak (1983), Schneider (1987), Schröder (2003), Sørensen (2003), Toman (2004), Wapnewski (1990), Wehli (1997).

1.8. Ginamieji teiginiai

1. Laiko prieveiksmis net tik apibrėžia veiksmą arba procesą laiko atžvilgiu, bet ir kodifikuoja laiko suvokimo modelius.
2. Duratyvinių bei iteratyvinių prieveiksmių semantika išreiškia laiko suvokimą, pagal kurį laikui būdingas tęstinumas bei pasikartojimas. Todėl duratyviniai bei iteratyviniai laiko prieveiksmiai priskiriami cikliniam laiko suvokimo modeliui.
3. Laiko reliatyvinių prieveiksmių semantika išreiškia laiko suvokimą, pagal kurį laikas suvokiamas kaip iš praeities per dabartį į ateitį besitęsianti linija. Todėl laiko reliatyviniai prieveiksmiai priskiriami linijiniam laiko suvokimo modeliui.
4. Laiko prieveiksmių semantikos analizė gali atskleisti, kuris laiko suvokimo modelis (ciklinis ar linijinis) dominuoja Nybelunų giesmėje (B rankraštis).
5. Kadangi Nybelunų giesmės B rankraštis – ikirikriščioniškos žodinės tradicijos, besiremiančios senomis pasakomis bei legendomis, rezultatas, giesmėje dominuoja ciklinis laiko suvokimo modelis.

2. Laiko suvokimas kaip filosofijos mokslo tyrimo objektas

Laiko pažinimas – fundamentali pasaulio pažinimo dalis, o filosofija – tai mąstančio žmogaus būdas orientuotis pasaulyje. Todėl laikas yra vienas iš pagrindinių filosofijos mokslo tyrimo objektų (plg. Flasch 2001, 16).

Manoma, kad **Aristotelis** (384–322 m. pr. Kr.) buvo vienas pirmųjų Antikos mąstytojų, iškėlusiu laiką problemą į filosofinių diskusijų lauką. Laikas, pasak Aristotelio, – tai absoliuti kategorija, nepriklausanti nuo žmogaus asmeninio laiko patyrimo. Vėliau aristoteliškąjį požiūrį į laiką plėtojo tokie mąstytojai kaip **Albertas Didysis** (apie 1200–1280 m.), **Tomas Akvinitis** (1224–1274 m.), **Sigeras Brabandietis** (1240–1284 m.). Tačiau su **Aurelijumi Augustinu** (354–430 m. po Kr.) siejamas alternatyvus požiūris į laiką, suvokiant jį ne kaip objektyvų, o kaip subjektyvų pažinimo vienetą (plg. Glavina-Ivanus 1997, 22; Burger 1993, 36). Savo *Išpažinimuose* Augustinas prisipažįsta nežinantis, kas sudaro laiko esmę: „Jeigu niekas manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiam paaiškinti, – nežinau“ (*Išpažinimai*, 62). Anot filosofo, egzistuoja tik dabartis. Praeitis ir ateitis tėra tik žmogaus dvasioje, kuri ir yra visų laiko santykių matavimo įrankis (ten pat, 655). Priskirdamas laiko pažinimą žmogaus dvasios, t. y. proto savybėms ir atskirdamas subjektyvaus laiko sampratą nuo objektyvaus laiko, Augustinas išskėlė laiko suvokimo problemą. XVIII a. Hipo vyskupo darbą pratęsė **Imanuelis Kantas** (1724–1804 m.). Jo nuomone, laikas negali egzistuoti be daikto, t. y. kaip absoliuti kategorija. Kita vertus, daiktų pažinimas neįmanomas ne laike, kadangi laikas – vienas fundamentaliausių pasaulio pažinimo įrankių. Laikas, anot I. Kanto, – tai vidinio požiūrio į pasaulį forma (plg. Kant 1787, 109).

Objektyvaus ir subjektyvaus laiko sampratų konfliktą tenka spręsti ir **Edmundui Husserliui** (1859–1938 m.). Neneigdamas objektyvaus laiko egzistavimo, E. Husserlis bando atsakyti į klausimą, koks yra objektyvaus laiko santykis su subjektyviu laiko suvokimu (plg. Husserl 1966, 3). Anot filosofo, didžiausių sunkumų kelia dabarties suvokimas. E. Husserlis atkreipia dėmesį į tai, kad, jei dabartis ir egzistuoja, tai ji turėtų būti tam tikras laiko taškas, akimirka. Kaip gi žmogus atpažįsta daiktus ir save patį laiko tėkmėje? E. Husserlio nuomone, atpažinimas įvyksta sąmonėje, kuri sujungia atskirus laiko taškus į vientisą liniją. E. Husserlio pozicijai pritarė ir JAV psichologas bei filosofas **Williamas Jamesas** (1842–1910 m.). W. Jamesas atkreipė dėmesį į tai, kad

žmogus nebūtų galėjęs pažinti nieko, išskyrus dabartį, jei jo sąmonė suvoktų tik atskirus vaizdinius ir jautimus – „kaip perlus vėrinyje“ (James 1993, 31). Anot filosofo, kiekviena dabarties akimirka žmogaus sąmonėje susieta su praeitimi, kiekvienoje dabarties akimirkoje yra praeities akimirkos aidas. Perėjimą į praeitį turėtume suvokti ne kaip „staigųjį dabarties trūkį“, o kaip laipsnišką procesą. Anot W. Jameso, jei dabarties akimirką sudaro ABCDEFG, tai kitą akimirką žmogus suvoks kaip BCDEFGH, o dar kitą – kaip CDEFGHI (plg. James 1993, 32). Britų filosofas **Johnas Ellis McTaggartas** (1866–1925 m.) gynė augustiniškąją laiko koncepciją, neigdamas objektyvaus laiko egzistavimą. Anot filosofo, laikas – „pastovi mūsų dvasios iliuzija“ (McTaggart 1993, 68), kurios priežastys yra atmintis (*memory*) ir išvados (*inference*). Kitos nuomonės laikėsi J. McTaggart tėvynainis **Bertrandas Russellas** (1872–1970 m.), kuris savo darbuose kalba apie mentalinį laiką (*mental time*) ir fizinį laiką (*physical time*). Laiką, kylantį iš santykio tarp subjekto ir objekto, B. Russellas vadina mentaliniu laiku, o fizinio laiko pamatą sudaro objekto ir objekto santykis (plg. Russell 1993, 87). Vokiečių filosofas **Martinus Heideggeris** (1889–1976 m.) laiką suprato kaip žmogaus būties pamatą. Būties baigtinumas, mirtis (*Tod*) neleidžia žmogui laiko suvokti kasdieniškai, tik kaip atskirų punktų grandinę (plg. Luckner 2000, 31). Laikas, jo netekimas kelia rūpestį (*Sorge*), kuris leidžia patirti būties pilnatvę. Savo ruožtu būties pilnatvė – tai ne vien dabartis, bet ir žmogaus praeitis bei ateitis, kurių neįmanoma pažinti – tik patirti. Australų filosofas **Johnas Jamiesonas Carswellas Smartas** (gim. 1920 m.) bei lietuvių filosofas **Arvydas Šliogeris** (gim. 1944 m.) atkreipia dėmesį į tai, kad laikas neegzistuoja tokia forma kaip visos kitos juslinio pasaulio duotys. *Sekundės, mėnesio* arba *rytojaus* neįmanoma rasti jusliniame pasaulyje, tokių daiktų neegzistuoja. Savo veikaluose „Alfa ir Omega“ (1999 m.) bei „Niekis ir Esmas“ (2005 m.) A. Šliogeris pabrėžia, kad būtent kalboje, žodyje gimsta laikas. Žodyje gimsta praeitis ir ateitis, bet tas žodis niekada neturės atitikmenų jusliniame pasaulyje: „Įsteigdamas laiką, būdamas tik praityje arba tik ateityje, Žodis niekada negali būti gyvas, toks pat gyvas, kaip pasaulio daikto kūnas. Žodžio terpė yra lavonų sandėlis; kalba, net gyvoji kalba, net sakmė, tėra tik lavonų procesija“ (Šliogeris 1999, 99). Filosofas daro išvadą, kad ateitis ir praeitis yra Niekio Sūnaus vaikai, kurių nei pažinimas, nei patyrimas nėra įmanomi (Šliogeris 2005, 95).

Augustinas, I. Kantas, E. Husserlis, M. Heideggeris, J. J. C. Smartas, J. McTaggartas, B. Russellas, W. Jamesas, A. Šliogeris ir kiti iškėlė laiką kaip vieną pamatinių filosofijos klausimų. Savo darbuose filosofai ieškojo būdų atskleisti laiko esmę, jo prigimtį. Drauge buvo sukurtas teorinis pagrindas laiko suvokimui tirti.

3. Laiko suvokimas bei laiko suvokimo modeliai

E. Cassirerio nuomone, šiuolaikinio žmogaus mąstymas grindžiamas ardymo ir priskyrimo principais. Norėdamas pažinti jį supančio pasaulio duotis, šiuolaikinis žmogus privalo jas išardyti ir priskirti tiesos/netiesos kategorijai. Filosofas atkreipia dėmesį, kad tiesa šiuolaikiniam žmogui yra tai, ką galima pagrįsti empiriniais duomenimis (plg. Cassirer 1964, 93-95). A. Kleinas savo ruožtu teigia, kad empiriniu būdu nustatyta tiesa šiuolaikiniam žmogui tapo tikrovės sinonimu (plg. Klein 1973, 7). Ardymo bei priskyrimo principas išlieka aktualus kalbant ir apie laiko kategoriją. Anot A. W. Schlegelio, šiuolaikinis žmogus laiką suvokia kaip atskirus, tarpusavyje nesusijusius laiko vienetus, neturinčius savitų bruožų bei galinčius pakeisti vienas kitą (plg. Schlegel 2004, 11). Rumunų religijotyryninkas M. Eliade savo darbe „Mitas ir tikrovė“ (1988 m.) teigia, kad šiuolaikinis žmogus laiką suvokia kaip homogeninę ir negrižtamą kategoriją. Jis nepažįsta laiko tolydumo pertrūkio. Šiuolaikiniam žmogui laikas nebėra paslaptis. Tačiau toks požiūris į laiką yra būdingas pastarųjų šimtmečių žmogui, bet ne visai žmogaus istorijai. Ankstyvesniuose istorijos tarpsniuose laikui buvo priskiriamas heterogeniškumas bei paslaptis. Šiame etape išskiriami du laiko suvokimo modeliai – ciklinis bei linijinis.

Pasak A. Gurjewitschiaus, pirmųkščio žmogaus pasaulėžiūroje laikas nėra vientisas ir tolydus, jis nėra vien įvykių seka, kurios neįmanoma atšaukti (plg. Gurjewitsch 1978, 30). Šiame vystymosi etape žmogus griežtai neatskiria praeities ir ateities nuo dabarties. Žmogus atsisako gyventi vien istorinėje dabartyje, t. y. pasaulietiskame laike. Jis praplečia savo dabartį, įtraukdamas į ją šventąjį pradžios laiką – laiką, kuriame kūrė dievai bei buvo kuriami mitai. Tarp šių dviejų laikų egzistuoja tam tikras tolydumo pertrūkis, tačiau apeigų dėka žmogus gali „sugrįžti“ į šventąjį laiką. Žmogus tampa amžinos dabarties dalyviu (plg. Götze 2004, 257; Eliade 1988a, 138; Gurjewitsch 1978, 102). Tokio mąstymo pavyzdžių randama Asirijos, Indijos, Amerikos kapok, hupa ir yurok genčių, taip pat senųjų germanų tikėjimuose (plg. Thomson 1923,

59; Kroeber A./ Gifford E. 1949, 6–19; Eliade 1966, 50–95; Golther 2004, 87). Tokį laiko suvokimo modelį M. Eliade pavadino grįžtamu arba cikliniu laiku (plg. Eliade 1984, 64).

Nėra tiksliai nustatyta, kada ir kur susiformavo antrasis – linijinis – laiko suvokimo modelis. Losevas mano, kad tai galėjo įvykti jau helenizmo epochoje. A. Gurjewitschius sieja linijinį laiko suvokimą su Romos imperija. P. Gendollos nuomone, linijinis laiko suvokimas susiformavo Babilonijoje valdant karaliui Nebukadnezarui (777 pr. Kr.) (plg. Losev 1963, 58; Gurjewitsch 1978, 43; Gendolla 1992, 6). M. Eliade's teigimu, tai galėtų būti hebrajų tautos kultūrinis palikimas. Anot rumunų antropologo, hebrajų tautoje pirmą kartą žmogus atranda, kad laikas turi pradžią ir pabaigą. Be to, M. Eliade atkreipia dėmesį į tai, kad hebrajų dievas Jahvė ne tik sukuria pasaulį, bet ir aktyviai dalyvauja savo išrinktos tautos gyvenime. Per savo pranašus jis kišasi ir koreguoja tautos istoriją. O pažadėjęs Mesijo atėjimą, Jahvė panaikino cikliniam laiko modeliui būdingą pradžios laiko ilgesio priežastį. Nuo šiol hebrajų tauta savo viltis susiejo su ateitimi. Antropologo nuomone, Jahvės dėka hebrajų tauta išsivadavo iš amžino ciklinio laiko ir atrado laiko negrįžtamumą ir nepakartojamumą (plg. Eliade 1966, 87). Susiformavus krikščionybei, šios tendencijos dar labiau sustiprėjo: nuo pasaulio sukūrimo, per hebrajų tautos išėjimą iš Egipto, Kristaus gimimą, jo mokymą bei mirtį iki antrojo atėjimo nusitęsė laiko linija. Krikščionių religijai paplitus Europoje, kontinente ciklinį laiko suvokimą pakeitė linijinis (plg. Le Goff 2003, 132; Nipperdey 1986, 25–26).

4. Kalbos priemonės laikui reikšti

Pasak L. Weisgerberio, žmogus suvokia jį supantį pasaulį tiek, kiek jam leidžia kalba (plg. Weisgerber 1950, 8). Vokiečių filosofo mintį galima drąsiai pratęsti teiginiu, kad ir laiką, kaip vieną fundamentaliausių pasaulio pažinimo fenomenų, žmogus sugeba suvokti tiek, kiek jam leidžia kalba. Šis pasaulio pažinimo ir kalbos ryšys lemia tai, kad, anot daugelio mokslininkų, visos pasaulio kalbos turi priemones laikui reikšti (plg. Bull 1968, 75; Eichinger 1989, 8; Vater 2005, 133). Anot B. Comrie ir A. W. Schlegelio, vokiečių kalba turi leksinių bei gramatinių priemonių laikui reikšti (Comrie 1985, 8; Schlegel 2004, 12). Kalbant apie kalbos priemones laikui reikšti, didžiausias dėmesys skiriamas veiksmažodžio laiko formoms bei aspektams (plg. Glavina-Ivanus 1997, 15;

Vater 1991, 5; Leisi 1964, 19). Bet laikas gali būti išreikštas ir vartojant prielinksnius (pvz., *an*), daiktavardžius (pvz., *Monat*), jungtukus (pvz.: *als, nachdem*), veiksmažodžius (pvz., *vorauswissen*) bei laiko aplinkybes (pvz., *nächste Woche*) (plg. Götze 2004, 246; Rothstein 2007, 4; Eichinger 1989, 362). R. Glasseris atstovauja kraštutiniam požiūriui, pagal kurį kiekvienas žodis gali išreikšti laiką (plg. Glasser 1942, 383). M. Haspelmatho teigimu, viena pagrindinių kalbos priemonių laikui reikšti yra laiko prieveiksmis (plg. Haspelmath 2001, 586).

4.1. Laiko prieveiksmis

Laiko prieveiksmis apibrėžia veiksmą arba procesą laike (plg. Duden 2005, 581). Juo galima išreikšti tokias laiko suvokimui svarbias kategorijas kaip pasikartojimas, trukmė, išdėstymas atskaitos laiko (*Referenzzeit, reference time*) atžvilgiu (plg. Götze/Hess-Lüttich 1989, 247–248; Weinrich 1993, 573–581, Wiktorowicz 1999, 7). Tačiau laiko prieveiksmis, anot Eisenbergo ir Dudeno gramatikos – heterogeninė kalbos dalis, dėl to sunkiai apibrėžiama (plg. Eisenberg 1999, 205). Šiame darbe laiko prieveiksmis suprantamas siaurąja prasme, t. y. kaip „autonominis prieveiksmis“ (*autonomes Adverb*, plg. Fabricius-Hansen 1986, 172; Helbig/ Buscha 1993, 347; Heidolph/ Flämig/Motsch 1981, 688).

Vokiečių kalbos gramatikų analizė atskleidė, kad, kalbant apie laiko prieveiksmių semantinę klasifikaciją, mokslinėje literatūroje vienos nuomonės nėra. D. Schulzas ir H. Griesbachas skiria 4 grupes: (1) laiko prieveiksmius, žyminčius praeitį (pvz.: *kürzlich, jüngst*), (2) dabartį (pvz.: *jetzt, nun*), (3) ateitį (pvz.: *dann, später*) bei (4) prieveiksmius, nežyminčius konkretaus laiko (pvz.: *manchmal, immer*) (plg. Schulz/ Giesbach 1992, 204). L. Götze ir E. Hess-Lüttichas taip pat skiria 4 grupes: (1) prieveiksmius, žyminčius laiko momentą (pvz.: *jetzt, morgen*), (2) nurodančius laiko trukmę (pvz.: *bisher, lange*), (3) turinčius dažnumo reikšmę (pvz.: *häufig, stets*) arba (4) išreiškiančius santykį prieš/po (pvz.: *seither, später*) (plg. Götze/ Hess-Lüttich 1989, 247–248). Tuo tarpu H. Weinrichas kalba tik apie 3 pogrupius: laiko prieveiksmius siaurąja prasme, nurodančius (1) praeitį, dabartį arba ateitį (pvz.: *gestern, heute, morgen*), (2) dažnumo prieveiksmius (*Frequenz-Adverbien*; pvz.: *immer, stets*) bei (3) prieveiksmius, reiškiančius santykį anksčiau/vėliau (*Sequenz-Adverbien*; pvz.: *nachher, danach*) (plg. Weinrich 1993, 573). Dudeno gramatika atstovauja požiūriui, pagal kurį laiko prieveiksmiai skirstomi į 4

grupės: (1) reiškiančius laiko momentą (pvz.: *nun, eben*), (2) laiko trukmę (pvz.: *immer, stets*), (3) dažnumą (pvz.: *manchmal, bisweilen*) bei (4) reiškiančius tam tikrą referenciją (pvz.: *indessen, unterdessen*) (plg. Duden 2005, 581). U. Engelio gramatikoje nekalbama apie laikorieveiksmių semantinius pogrupius, tačiau U. Engelio indėlis į laikorieveiksmių tyrinėjimus yra vertingas tuo, kad mokslininkas sudarė dabartinės vokiečių kalbos laikorieveiksmių sąrašą (Engel 1996, 751–752).

Kalbant apie vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos (*Mittelhochdeutsch*) laikorieveiksnius, tenka pripažinti, kad laikorieveiksmių semantika ilgą laiką nebuvo išsamiai nagrinėjama (plg. Paul 2007, 104; Kienle 1960, 226; Schmidt 1984, 266; Zhirmunski 1965, 229–232; Mettke 1989, 160–161; Wilmanns 1899, 605–663; Weinhold/Ehrismann/Moser 1986, 135; Moskalskaja 1969, 121–122). Tik 1999 m. pasirodė pirmasis mokslinis darbas, skirtas vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių semantikai, – Józefo Wiktorowicziaus monografija „Die Temporaladverbien in der mittelhochdeutschen Zeit“. Savo darbe autorius suskirsto vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnius į duratyvinius, reiškiančius tam tikro įvykio arba proceso trukmę (pvz.: *ewigliche* (ewig), *wochenlanc* (wochenlang)); iteratyvinius, reiškiančius tam tikrą įvykio arba proceso pasikartojimo dažnumą, ritmą (pvz.: *niemer* (nie), *iemer* (immer, jedes Mal)) bei laiko relatyvinius, reiškiančius įvykio arba proceso laiko santykį su atskaitos laiku (pvz.: *schiere* (bald), *sint* (später)).

Norėdami priskirti laikorieveiksnius vienam arba kitam laiko suvokimo modeliui, turėtume atkreipti dėmesį ne tik į semantiką, bet ir į laikorieveiksmių funkcijas. Anot Dudeno gramatikos, laikorieveiksmai skirstomi į absoliučius bei deiktinius. Absoliutūs laikorieveiksmai yra tokierieveiksmai, kurių reikšmė suprantama nepriklausomai nuo santykio su kalbėjimo/rašymo momentu (pvz.: *immer, off*). Deiktiniai laikorieveiksmai įgyja reikšmę tik pavartoti konkrečioje situacijoje (pvz.: *gestern, heute*) (plg. Duden 2005, 583–585).

4.2. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos (*Mittelhochdeutsch*) laikorieveiksmai

Nepaisant J. Wiktorowicziaus atliktų išsamių laikorieveiksmių tyrinėjimų, tenka pripažinti, kad iki šiol nėra sudarytas išsamus vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių sąrašas. Vieną esminių žingsnių šioje srityje 2009 m. atliko

J. Wiktorowicziaus mokinė, Varšuvos germanistė Anna Just. Remdamasi J. Wiktorowicziaus monografijomis (1999 m.; 2001 m.; 2008 m.), ji sudarė laiko prieveiksmių sąrašą. Šiame darbe A. Just sąrašas papildomas laiko prieveiksmiais, išrinktais iš 1862 m. pasirodžiusio Georgo Friedricho Benecke's, Wilhelmo Müllerio ir Friedricho Zarncke's *Vidurinosios vokiečių aukštaičių kalbos žodyno* (toliau –BMZ) bei 1878 m. išleisto *Didžiojo Lexerio* (toliau – Lexer). Žodynuose rasti 158 vidurinosios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prieveiksmiai:

aber, aver, afer, abe, ab, ave, av; albalde; alēbenst; algerihte; allerērst; alles; allertegeliche; allez; allliche; alreite; alsā, alsān, alsō; alwegen; alzemāle; alzane, alzan, alzen; alzehant; alzīt; andouge; balde, belde; behande, behanden; behedegliche(n); bevor, beverne, bevorn; bevūr; binnen; bīwīlen, bewīlen; bezīt(e); dāiest, tālest, tōlest; danne, denne, dan, den; dannoch; dan, dennoch; dare, dar; dicke, dic; dickewerf; dō, duo; ê, êr, êwe; ebendicke; êdermāls; êgester; eht, êt, oht, ôt, ot; eines, eins; einest, einst; emzige; emzeclīche(n); enbinne, enbinnen; endeclīche; enmitten, enmittent; enmorgen; ênneher, ênnenher, ênher, ênthēr; enzīt; êrmālen; êrste(n); êtewenne; êwēlten; êwen; êwic, êwiclīche(n); êwīlen; gāhe; gāhes, gaehes, gāhens, gās; gedihite; gerade; gester; gevach; hēr, hēre, har; hērdan; hernāch; hier, hie; hīnaht; hindenāch; hindnāch; hinnen, hinne, hinn; hiure, hīuwer; hiute, hie; hiutelang; hiutestages; ie; iegenōte, ignōt; iemer, immer, imer, ummer; iemerstunt; ienoch; iesā, iesō, isā; ievor; iewerlde; ieszuo, ieszunt, ieszēn, ieszent; jār lanc; jaereclīch, jaergelich; jāres; jungest, jungeste, jungist; keines; künftic, kūmftic; kurze, kurz; kurzlīche; kurzwīlen, kurzwīles, kurzwīle; lang; lange, langēn; langes, lenges; lützel; mēre, mēr, mē; morgen; nāhest; nahtes; nehten; nehticlīche(n); nie; niemer, nimmer, nimer; niener; niewēr lte, nīwēr lte; niuweliches; niuwenes, niuwes, niuwens, niwens; noch; nū, nu; ofte, oft; reite; sā, sān, sār, sō; sambalde; schiere, schier; sēlten, sēlden; sider; sidunt, sident; sint, sein; sintmāles; sintmē; sīt; spāte, spāt; staete; stundeclīche; stunt; sus; tagelanc, tālanc; tegelīche; tages; underwīlent; unlanc, unlange, unlangēn, unlanges; unvil; unze, unz; verjungest; vērne, vērn, vērnet, vērt, vērnet, vērnt; vluges; vor, vorne; vorhin; vormāl, vormāles, vormālens; vorderlīche; vorne, vorn, vorner; vort, vortan, vorten; vram, fram; vrūjeje, vrūe; vruo; vūr, vūre; vūran; vūrbaz; vūrder, vuder; vurdermāl; vūrhin; widerhent; wīlen, wīlent; wohegelīche; wochenlanc; zehand; zehenvaltīclīche; zītliche, zītlichen.

4.3. Laiko prieveiksmiai ir laiko suvokimo modeliai

Trečiame darbo skyriuje buvo nustatyta, kad ciklinio laiko suvokimo modelio esmę sudaro požiūris, pagal kurį laikui būdingas cikliškumas, nepabaigiamumas, grįžtamumas į pradinį atskaitos tašką bei heterogeniškumas. Šis laiko suvokimo modelis dominavo Europoje iki krikščionybės. Nuo VIII a. pradžios, krikščionybei pradėjus plisti dabartinės Vokietijos teritorijoje, ima plisti ir naujas laiko suvokimas – linijinis. Pagal jį, laikas – tai iš praeities per dabartį į ateitį besitęsianti linija. Kiekvienai laiko akimirkai būdingas nepakartojamumas bei homogeniškumas. Atsiranda poreikis konkretizuoti įvykius laiko ašyje, padalinti „amžinąją dabartį“ (Götze 2004, 257) į praeitį bei ateitį.

Ketvirtame skyriuje buvo nustatyta, kad laiko prieveiksmis – viena iš kalbos priemonių laiko kategorijai reikšti (plg. Duden 2005, 581). *Gestern, morgen, immer* – tai žmogaus laiko pažinimo kalbiniai ekvivalentai. Tačiau laiko prieveiksmiai ne tik išreiškia žmogaus santykį su laiku, bet ir liudija konkretaus individo laiko suvokimo modelį. Pvz., vokiečių aukštaičių kalbos laiko prieveiksmis *immer* reiškia ne tik „visada“, t. y. „visą laiką, nuolat“, bet liudija tam tikrą laiko suvokimą, pagal kurį laikas – nesibaigianti, pastovi kategorija, neturinti nei pradžios, nei pabaigos. Arba laiko prieveiksmis *oft*, perteikiantis laiko suvokimą, pagal kurį laikas – grįžtama pasaulio pažinimo kategorija. Šiame laiko prieveiksmyje dar nėra neatšaukiamumo prasmės, kuri susiformuoja linijinio laiko suvokimo modelyje. Galima teigti, kad duratyviniai bei iteratyviniai laiko prieveiksmiai atstovauja cikliniam laiko suvokimo modeliui. Kadangi tokios kategorijos kaip amžinybė bei grįžtamumas kalboje suprantami nepriklausomai nuo santykio su kalbėjimo/rašymo momentu, absoliutūs laiko prieveiksmiai pagal funkcijas priskiriami ciklinio laiko suvokimo modeliui. Ciklinio laiko suvokimo priešingybė – linijinis laiko suvokimo modelis. Pagal jį laikas – į praeitį, dabartį ir ateitį padalinta nenutrūkstama linija. Tokį laiko suvokimo modelį atspindi laiko reliatyviniai prieveiksmiai, kurie reikšmę įgyja tik konkrečioje situacijoje ir nustato įvykio/proceso laiko ir atskaitos laiko santykį laiko ašyje. Linijiniame laiko suvokimo modelyje egzistuoja tam tikras atskaitos taškas (Romos įkūrimas, Kristaus gimimas arba dabarties akimirka), todėl pagal funkcijas šiam laiko suvokimo modeliui priskiriami deiktiniai laiko prieveiksmiai. Norint priskirti laiko prieveiksnius cikliniam arba linijiniame laiko suvokimo modeliui, laiko prieveiksmis turi atitikti šią formulę:

iteratyvinis

+ absoliutus

duratyvinis

laiko reliatyvinis

+

deiktinis

5. Nybelungų giesmės tekstas bei jo sociokultūrinis kontekstas

Nybelungų giesmė – Viduramžių epochos kūrinys. XXI a. ir XII a., kuriame buvo parašyta nagrinėjama giesmė, skiria 800 metai. Dėl tokio laiko tarpsnio šiuolaikiniam giesmės skaitytojui šis kūrinys gali pasirodyti svetimas ir nesuprantamas. Tačiau viduramžiai – gana painus ir netikslus terminas, apimantis Vakarų Europos istorinę raidą nuo V iki XVI amžiaus (plg. Kniefelkamp 2003, 13; Goetz 1999, 44). Anot R. Fossier, aptariama epocha tokia nevienalytė, kad apie visą epochą negalima pasakyti nieko įtikinamo (Fossier 2009, 8). Dėl šios priežasties darbe aptariamas tik vienas viduramžių epochos tarpsnis, apimantis laikotarpį nuo 900 iki 1250 metų. Garsusis vokiečių medievistas K. Bumke šį laikotarpį vadina *Brandžiaisiais viduramžiais* (*Hochmittelalter*) (plg. Bumke 1986, 31).

Brandžiųjų viduramžių visuomenė – tai feodalinės santvarkos visuomenė, susidedanti iš trijų luomų: kilmingųjų, dvasininkų ir valstiečių/miestiečių. Ši santvarka suprantama kaip Dievo palaiminta tvarka (plg. Heimann 1997, 96-99; Bumke 1986, 72). Brandžiųjų viduramžių Vakarų Europa – tai religingų žmonių visuomenė, suprantanti savo gyvenimą kaip kelią (*homo viator*: plg. Cardini 1996, 100–101). Prancūzų medievistas J. Le Goffas teigia, kad Brandiesiems viduramžiams būdingi du skirtingi požiūriai į žmogų: pozityvusis, pagal kurį žmogus – Dievo kūrinys, siekiantis grožio ir gėrio, gebantis mąstyti ir mylėti, bei negatyvusis, pagal kurį žmogus – nuo Dievo nusigrėžusi, paklydusi būtybė (plg. Le Goff 1996, 11). Tačiau visos epochos žmogaus idealas – tai biblinis Jobas (Job. 25, 4). Nepaisant daugybės geopolitinių konfliktų, kurių viena priežasčių – arši Romos popiežiaus ir Šventosios vokiečių tautos Romos imperijos imperatoriaus kova (plg. Berman 1999, 124–157), Brandžiaisiais viduramžiais, anot U. Kniefelkamp, greitai didėja gyventojų skaičius, kurį lemia spartus ekonomikos vystymasis. Vokiškai kalbančiose teritorijose kuriasi nauji miestai: Liubekas, Rostokas,

Gdanskas, Ryga, Miunchenas (plg. Kniefelkamp 2003, 210; Kartschoke 1994, 202; Heimann 1997, 240–252). Miestuose įsitvirtina naujas architektūros stilius – gotika, atspindinti epochos veržimąsi į absoliutumą ir užbaigtumą (plg. Bruckhardt 1994, 31; Bering 2002, 71).

Brandžiųjų viduramžių epochos literatūra, anot V. Milieto, yra labai nevienalytė. Literatūra nebeprisilaiko vieninteliam luomui (dvasininkų), o kuriama kilmingųjų dvaruose. Todėl literatūroje atsiranda naujų temų, ji pasaulietišėja. Grįžtama prie antikinių bei lotyniškų siužetų (*Alexanderroman* (apie 1160), *Eneasroman* (apie 1175–1185)), kuriami istorijų ciklai apie Karolį Didįjį (*Rolandslied* (apie 1170), *König Rother* (1160–1170)) ir karalių Artūrą (*Erec* (apie 1190) ir *Iwein* (apie 1200)). Šioje geopolitinėje bei kultūrinėje aplinkoje apie 1200 m. užrašoma Nybelungų giesmė (plg. Millet 2008, 177–178).

H. Brunnerio bei U. Schulze's nuomone, Nybelungų giesmė, kitaip nei kiti tos pačios epochos tekstai, ilgą laiką egzistavo tik žodinėje tradicijoje (plg. Brunner 2003, 203–206; Schulze 2003, 19). Dėl šios priežasties literatūros moksle nėra vienos nuomonės dėl giesmės autorystės bei atsiradimo. A. Lee įsitikinęs, kad giesmė – tai kolektyvinis turtas (plg. Lee 1970, 341–353). Taip pat ir H. Brackertas (1963) linkęs manyti, kad kuriant giesmę dalyvavo daugiau nei vienas autorius. M. Curschmannas išskėlė vadinamosios „dirbtuvės“ hipotezę (*Werkstatt-Hypothese*), pagal kurią egzistavo tam tikras tekstas, nuolat tobulinamas bei taisomas (plg. Curschmann 1979, 117). Tačiau U. Schulze ir R. Schröderis yra įsitikinę, kad, sprendžiant iš teksto konstrukcijos bei apimties, giesmė turėjo turėti vieną galutinį autorių (plg. Schulze 2003, 21; Schröder 2003, 63). Taip pat giesmės tyrinėtojai nesutaria dėl teksto atsiradimo. Manoma, kad tekstas galėjo atsirasti tarp 1191 ir 1204 m. (Müller 2009, 47; Brunner 2003, 201; Wehrli 1997, 392). Nepaisant skirtingų nuomonių dėl autorystės pobūdžio, Nybelungų giesmės autorius išlieka nežinomas (plg. Wehrli 1997, 394). Kalbant apie giesmės užsakovą, dauguma tyrinėtojų sutinka, kad tai galėtų būti Pasau miesto vyskupas Wolfgeris von Erla (plg. Müller 2009, 45; Millet 2008, 186).

Literatūros mokslui žinomi 35 Nybelungų giesmės rankraščiai. Tik šešiuose iš jų giesmė išliko visa, kituose rankraščiuose – giesmės fragmentai. XVIII a. buvo atrasti trys pagrindiniai rankraščiai, kuriems Karlas Lachmannas suteikė logogramas A (München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 34), B (St. Gallen, Stiftsbibliothek, Ms. 857) ir C

(Fürstlich Fürstenbergische Hofbibliothek Donaueschingen, Ms. 63). Ilgą laiką buvo manoma, kad C rankraščio tekstas labiausiai artimas pirminiam giesmės tekstui. Tačiau paleografinė analizė įrodė, kad B ir C rankraščiai atsirado panašiu laiku, o A rankraštis yra jaunesnis už B ir C (Schneider 1987). H. Brunnerio nuomone, seniausias Nybelungų giesmės variantas – B rankraštis (plg. Brunner 2003, 202). P. Göhleris atkreipia dėmesį į neatrastų giesmės variantų galimybę, kurių atradimas galėtų kardinaliai pakeisti mokslininkų požiūrį į pirminį giesmės variantą (Göhler 2006, 139). Anot J. D. Müllerio, Nybelungų giesmės variantų gausa liudija didelį susidomėjimą giesmėje išskeltomis problemomis XII–XIII a. sandūroje (plg. Müller 2009, 53).

Nybelungų giesmė – feodalinės bei krikščioniškos epochos kūrinys, savo tapatumą semiantis iš praeities. Kaip suprasdavo laiką XII–XIII a. sandūroje gyvenęs žmogus? Kokiu laiko suvokimo modeliu (cikliniu ar linijiniu) jis rėmėsi, bendraudamas su jį supančiu pasauliu? Ką apie XII–XIII a. sandūros laiko suvokimą gali atskleisti Nybelungų giesmė? Praktinėje darbo dalyje bandoma atsakyti į šiuos klausimus.

6. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmių analizė semantiniu aspektu

Nybelungų giesmės analizės metu buvo nustatyti 23 vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos (toliau: vvak.) laikorieveiksmiai, kurie atitiko 4.3. skyriuje išskeltus reikalavimus: *allez, balde, dicke, ê, hinaht, hiute, ie, immer, kurze, lange, morgen, nie, nimmer, niulich, ofte, schire, selten, sider, sît, staete, tãgeliche, unlange, zehant*.

6.1. Duratyviniai bei iteratyviniai laikorieveiksmiai Nybelungų giesmėje

Teksto analizės metu buvo nustatyta 12 laikorieveiksmių (489 vartojimo atvejai), kuriais Nybelungų giesmėje (toliau: NBG) realizuojamas ciklinis laiko suvokimo modelis: *allez, dicke, ie, immer, lange, nie, nimmer, selten, staete, ofte, tãgeliche und unlange*.

6.1.1. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *allez*

Vvak. *allez* tekste pavartotas 63 kartus. Tačiau tik 5 vartojimo atvejais (8 %) *allez* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. 4 pavyzdžiuose realizuojama duratyvinė semema *immer, zu jeder Zeit*, o viename pavyzdyje vokiečių aukštaičių *allez* išreiškia

iteratyvinę sememą *immer wieder*. Atliktas tyrimas negali patvirtinti J. Wiktorowicziaus nuomonės, pagal kurią iteratyvinė nagrinėto laikorieveiksnių semema buvo plačiai vartojama vokiečių aukštaičių kalboje.

6.1.2. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnių *dicke*

Tekste buvo nustatyti 29 *dicke* vartojimo atvejai. 26 pavyzdžiuose (89 %) *dicke* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Šis laikorieveiksnių reiškia, kad tam tikram reiškiniui būdingas pasikartojimas. Pasikartojimo intensyvumas nėra tiksliai apibrėžtas laiko ašyje, bet gali būti patikslintas *vil* (13 pavyzdžių) pagalba. Visuose vartojimo atvejuose nagrinėjimas laikorieveiksnių realizuoja iteratyvinę sememą *oft*.

6.1.3. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnių *ie*

NBG buvo nustatyti 83 leksemos *ie* vartojimo atvejai. 24 pavyzdžiuose (28 %) *ie* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. 12 vartojimo atvejų realizuojama duratyvinė semema *immer, zu jeder Zeit*; 4 pavyzdžiuose – duratyvinė semema *nie*, o 8 pavyzdžiuose – iteratyvinė semema *jedes Mal*. Analizės metu suabejota BMZ duomenimis, kad vokiečių aukštaičių kalboje *ie* nebuvo vartojamas sakiniuose ateičiai reikšti: giesmėje buvo nustatytas vienas toks vartojimo atvejis.

6.1.4. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnių *immer*

Tekste nustatyti 106 *immer* vartojimo atvejai. 83 pavyzdžiuose (78 %) – tai laikorieveiksnių. 77 vartojimo atvejais realizuojama duratyvinė semema *zu jeder Zeit*. Tuo tarpu 3 pavyzdžiuose nustatyta iteratyvinė semema *jedes Mal*, o dar 3 vartojimo atvejuose – iteratyvinė semema *wieder*. Taip pat analizė atskleidė, kad daugeliu vartojimo atvejų vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnių *ie* vartojamas dabarčiai arba ateičiai reikšti (79 pavyzdžiai). Tik 4 pavyzdžiuose nagrinėjamas laikorieveiksnių buvo vartojamas praeičiai reikšti.

6.1.5. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksnių *lange*

NBG buvo nustatyti 91 *lange* vartojimo atvejai. 73 pavyzdžiuose *lange* reiškia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Nagrinėjamas laikorieveiksnių nurodo, kad įvykiui arba procesui būdingas tam tikras tęstinumas laike. Manoma, kad laiko trukmė yra

sąlyginai didelė, bet šiuo prievaismiu ji nekonkretizuojama. Laikas konkretizuojamas kartu su *lange* vartojant kitas laiko aplinkybes (12 pavyzdžių), kurios sakinyje gali būti arba prieš, arba po *lange*. Taip pat analizės metu paaiškėjo, kad NBG dažnai vartojamas nagrinėjamo prievaismio aukštesnysis laipsnis (25 pavyzdžiai).

6.1.6. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievaismis *nie*

Vvak. laiko prievaismis *nie* buvo pavartotas 131 kartą. 123 vartojimo atvejais realizuojama duratyvinė semema *zu keiner Zeit*, o 8 nustatytuose pavyzdžiuose – iteratyvinė semema *nie wieder*. Taip pat tyrimas atskleidė, kad nagrinėjamas laiko prievaismis dažniausiai vartojamas praities įvykiams bei procesams reikšti (130 pavyzdžių). Viename pavyzdyje *nie* vartojamas dabarčiai reikšti. Taip pat analizė paneigia J. Wiktorowicziaus teiginį, kad vokiečių aukštaičių kalbos *nie*, vartojamas kartu su daiktavardžiu, praranda savo temporalinę reikšmę.

6.1.7. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievaismis *nimmer*

Giesmės analizė atskleidė, kad visais 107 *nimmer* vartojimo atvejais realizuojamas laiko prievaismis. 67 pavyzdžiuose buvo nustatyta duratyvinė semema *zu keiner Zeit*, o 40 vartojimo atvejais – iteratyvinė semema *nie wieder*. Taip pat buvo pastebėta, kad, priešingai nei vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievaismis *nie*, nagrinėjamas prievaismis dažniau vartojamas ateities įvykiams arba procesams reikšti (43 pavyzdžiai). Tik 23 vartojimo atvejais prievaismis *nimmer* vartojamas praities įvykiams arba procesams reikšti.

6.1.8. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievaismis *selten*

Giesmėje nustatyti 28 *selten* vartojimo atvejai. 12 pavyzdžių realizuojama iteratyvinė semema parodo, kad tam tikram įvykiui arba procesui būdingas pasikartojimas, kurio dažnumas nėra konkretizuojamas. Tačiau 16 pavyzdžių buvo nustatyta duratyvinė semema *nie*. Taip pat tyrimas atskleidė, kad kalbėjimo laiko atžvilgiu nagrinėjamas prievaismis gali būti vartojamas praities, dabarties bei ateities įvykiams nusakyti. *Selten* gali būti vartojamas dabarties įvykiams nusakyti tik tais atvejais, jei sakinyje yra ateities reikšmę sustiprinantis modalinis veiksmažodis arba papildoma laiko aplinkybė.

6.1.9. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *staete*

Tekste buvo nustatyti 9 nagrinėjamos leksemos vartojimo atvejai. Tačiau tik viename pavyzdyje (11 %) vokiečių aukštaičių *staete* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Laikorieveiksmis parodo, kad įvykiui arba procesui būdingas pastovumas, jo galiojimo laikas tęsiasi iš praeities į ateitį ir nėra tiksliai konkretizuojamas. NBG *staete* realizuoja duratyvinę sememą *immer, zu jeder Zeit*.

6.1.10. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *ofte*

Visame tekste buvo nustatyti tik 2 nagrinėjamo laikorieveiksmio vartojimo atvejai. Vvak. *ofte* reiškia, kad įvykiui arba procesui būdingas daugkartinis pasikartojimas laike, todėl šis laikorieveiksmis priskiriamas iteratyviniamsrieveiksmiams. Pasikartojimo dažnumas lieka neapibrėžtas. Lyginant su semantiškai giminingu vvak. laikorieveiksmiu *dicke* (NBG nustatyti 26 vartojimo pavyzdžiai), tenka pastebėti, kad nagrinėjamasrieveiksmis vartojamas rečiau.

6.1.11. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *tägeliche*

Analizė atskleidė 7 *tägeliche* vartojimo pavyzdžius. Visais atvejaisrieveiksmis apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. 6 kartus realizuojama iteratyvinė semema *jeden Tag*, kuri nurodo įvykio arba proceso pasikartojimo dažnumą. Vienu vartojimo atveju buvo nustatyta duratyvinė semema *immer, zu jeder Zeit*.

6.1.12. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *unlange*

Laikorieveiksmis *unlange* NBG vartojamas retai: tekste buvo rasti tik 2 pavyzdžiai. Šiorieveiksmio semantika nurodo tai, kad įvykiui arba procesui būdingas tam tikras tęstinumas laiko atžvilgiu. Dėl to nagrinėjamasrieveiksmis priskiriamas vvak. duratyviniamsrieveiksmiams. Irieveiksmio realizuojama semema – tai sememos *lange* priešingybė. Tačiau pačiųrieveiksmių laikas nekonkretizuojamas. Visais nustatytais vartojimo atvejais laikorieveiksmis nurodo įvykius arba procesus, įvykusius prieš kalbėjimo momentą.

Tyrimo metu buvo nustatyti ir išanalizuoti 489 duratyviniai bei iteratyviniai laikorieveiksmai. Duratyviniai ir iteratyviniai laikorieveiksmai sudaro 59,5% visų Nybelungų giesmėje nustatytų laikorieveiksmių.

6.2. Laiko reliatyviniairieveiksmai Nybelungų giesmėje

Teksto analizės metu buvo nustatyta 11 laikorieveiksmių (333 vartojimo atvejai), kuriais Nybelungų giesmėje realizuojamas linijinio laiko suvokimo modelis: *balde, ê, hinaht, hiute, kurze, morgen, niulich, schiere, sider, sît und zehant*.

6.2.1. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *balde*

Giesmėje buvo nustatyti 83 *balde* vartojimo atvejai. 32 pavyzdžiuose (38 %) *balde* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Nagrinėjamas laikorieveiksmis nurodo, kad kalbėjimo/rašymo laiką (*Sprechzeit*) bei įvykio arba proceso laiką (*Ereigniszeit*) skiria nedidelis atstumas. Laiko trukmė, kurią nurodo *balde*, nekonkretizuojama laiko ašyje. Vokiečių aukštaičių *balde* priskiriamas laiko reliatyviniamsrieveiksmiams, kurie įvykį arba procesą lokalizuoja laiko ašyje kalbėjimo/rašymo laiko atžvilgiu. Tyrimo metu buvo nustatyta 19 pavyzdžių, kai *balde* nurodo įvykį arba procesą, esantį laiko ašyje prieš kalbėjimo/rašymo laiką, ir 13 pavyzdžių, kai įvykis arba procesas vyksta po kalbėjimo/rašymo laiko.

6.2.2. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *ê/ êr*

Vvak. *ê/ êr* tekste vartojamas 129 kartus. 57 pavyzdžiuose (44 %) buvo nustatyta, kad nagrinėjama leksema apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Laikorieveiksmis nurodo, kad atskaitos laiko atžvilgiu (*Referenzzeit*) įvykis arba procesas įvyko anksčiau. Kalbėjimo/rašymo laiko atžvilgiu nagrinėjamasrieveiksmis gali nurodyti įvykį arba procesą, esantį laiko ašyje prieš kalbėjimo/rašymo laiką (50 pavyzdžiai), arba po jo (7 pavyzdžiai).

6.2.3. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *hinaht*

NBG buvo nustatyti 18 *hinaht* vartojimo pavyzdžiai. Visais vartojimo atvejais *hinaht* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Irieveiksmis nurodo, kad įvykis arba procesas įvyko arba įvyks šiànacht. Tyrimo metu paaiškėjo, kad kalbėjimo/rašymo laiko

atžvilgiu nagrinėjamas prievokis gali nurodyti praėjusius (6 pavyzdžiai) arba būsimus įvykius arba procesus (12 pavyzdžiai). Taip pat buvo nustatyta, kad, nurodant ateities įvykius arba procesus, *hinahnt* dažnai vartojamas su modaliniais veiksmažodžiais (6 pavyzdžiai).

6.2.4. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievokis *hiute*

Tekste buvo rasta 30 vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievokio *hiute* pavyzdžių. 18 pavyzdžių prievokis nurodo įvykius arba procesus, esančius ateityje kalbėjimo/rašymo laiko atžvilgiu. 12 pavyzdžių įvykis arba procesas kalbėjimo/rašymo laiko atžvilgiu yra praityje. Laiko konkretizavimas laiko ašyje gali vykti papildomomis laiko aplinkybėmis (2 pavyzdžiai). Giesmėje nebuvo nustatyti sememos *in jetziger Zeit* realizavimo atvejai.

6.2.5. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievokis *kurz*

Analizė atskleidė 16 *kurz* vartojimo pavyzdžių. Tačiau tik viename pavyzdyje (6%) vokiečių aukštaičių *kurz* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Jame nagrinėjamas prievokis realizuoja laiko reliatyvinę sememą *in kurzer Zeit, bald*. Lexerio, Adelungo bei Grimmų žodynai nurodo, kad pagrindinės nagrinėjamo prievokio sememos – tai duratyvinės sememos *kurze Zeit hindurch* ir *seit kurzer Zeit*. Tačiau tyrimo metu tokios sememos nebuvo nustatytos.

6.2.6. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievokis *morgen*

NBG buvo nustatyti 35 *morgen* vartojimo atvejai. 9 pavyzdžiuose *morgen* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Nagrinėjamas prievokis nurodo, kad įvykis arba procesas, esantis laiko ašyje, atskaitos laiko atžvilgiu įvyks kitą dieną. Kataforinė orientacija gali sustiprėti, jei nagrinėjamas prievokis vartojamas su papildoma laiko aplinkybe (5 pavyzdžiai).

6.2.7. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laiko prievokis *niulich*

Vvak. laiko prievokis *niulich* NBG pavartotas tik 2 kartus. Visuose pavyzdžiuose jis realizuoja laiko reliatyvinę sememą *erst vor Kurzem, kürzlich, jüngst, eben erst*. Nagrinėjamas prievokis nurodo, kad įvykis arba procesas laiko ašyje yra

prieš kalbėjimo/rašymo laiką. Laikotarpis, esantis tarp įvykio arba proceso laiko bei kalbėjimo/rašymo laiko, nėra tiksliai apibrėžtas.

6.2.8. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *schiere*

Tekste nustatyti 57 *schiere* vartojimo atvejai. 46 pavyzdžiuose (80 %) vokiečių aukštaičių *schiere* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Nagrinėjamas laikorieveiksmis realizuoja laiko reliatyvinę sememą *bald, in kurzer Zeit*. Laikotarpis, į kurį nurodo *schiere*, nėra tiksliai apibrėžiamas. Taip pat buvo nustatyta, kad nagrinėjamasrieveiksmis nurodo įvykius arba procesus, esančius laiko ašyje arba prieš kalbėjimo laiką (32 pavyzdžiai), arba po jo (14 pavyzdžių). Atskaitos laiko atžvilgiu *schiere* visada nurodo įvykius arba procesus, esančius laiko ašyje po atskaitos laiko.

6.2.9. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *sider*

Giesmėje buvo nustatyta 17 *sider* vartojimo atvejų, iš kurių 15 pavyzdžių (88 %) vvak. *sider* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Nagrinėjamasrieveiksmis nurodo, kad įvykis arba procesas vyks ateityje. Visais nustatytais vartojimo atvejais realizuojama laiko iteratyvinė semema *späterhin, danach*. Tarpnis tarp kalbėjimo/rašymo laiko bei įvykio/proceso laiko nėra tiksliai apibrėžtas, tačiau yra pakankamai ilgas. Įvykis arba procesas, kurį nurodo nagrinėjamasrieveiksmis, visuose nustatytuose pavyzdžiuose yra prieš kalbėjimo/rašymo laiką, bet taip pat visada po atskaitos laiko.

6.2.10. Vidurinėsios vokiečių aukštaičių kalbos laikorieveiksmis *sît/sint*

Analizė atskleidė, kad dažniausiai NBG vartojamas leksinis vienetas yra *sît* (213 vartojimo atvejų). Tačiau tik 100 pavyzdžių (46 %) vvak. *sît* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. *Sît* nurodo, kad įvykis arba procesas vyksta po atskaitos laiko. Laiko atstumas nėra konkretizuojamas. Taip pat nagrinėjamasrieveiksmis nurodo, kad įvykis arba procesas vyksta prieš kalbėjimo/rašymo laiką. Giesmės analizė negali patvirtinti J. Wiktorowicziaus teiginio, kad nagrinėjamasrieveiksmis gali nurodyti įvykius arba procesus, esančius po kalbėjimo/rašymo laiko.

6.2.11. Vidurinėsios vokiečių aukštųjų kalbos laikorieveiksmis *zehant*

Analizės metu buvo nustatyti 32 *zehant* vartojimo atvejai. 23 pavyzdžiuose (71 %) *zehant* apibrėžia įvykį arba procesą laiko atžvilgiu. Laikorieveiksmis nurodo, kad įvykis arba procesas įvyks labai artimoje ateityje. Laiko ašyje įvykis arba procesas, kurį nurodo nagrinėjamasrieveiksmis, visada yra po atskaitos laiko. Tačiau kalbėjimo/rašymo laiko atžvilgiurieveiksmis gali nurodyti įvykius arba procesus, esančius arba prieš kalbėjimo/rašymo laiką (22 pavyzdžiai), arba po jo (1 pavyzdys).

Tyrimo metu buvo nustatyti ir išanalizuoti 333 laiko relatyviniairieveiksmiai, kurie sudaro 40,5% visų Nybelungų giesmėje nustatytų laikorieveiksmių.

7. Išvados

Vadovaujantis įvade užsibrėžtu tikslu bei suformuluotais uždaviniais, galima padaryti šias išvadas:

1. Laiko pažinimas – fundamentali žmogaus pasaulio pažinimo dalis, todėl jis išlieka kaip vienas aktualiausių filosofijos mokslo tyrimo objektų. Egzistuoja dvi skirtingos laiko koncepcijos: laikas kaip objektyvi arba absoliuti kategorija, atstovaujama Aristotelio (384-322 m. pr. Kr.), Alberto Didžiojo (1200–1280 m.), Tomo Akviniečio (1224–1274 m.), Sigero Brabantiečio (1240–1284 m.), bei laikas kaip subjektyvi kategorija. Manoma, kad į subjektyvųjį laiko pobūdį atkreipė dėmesį dar Aurelijus Augustinas (354–430 m.). Tačiau šios koncepcijos klestėjimo laikotarpis siejamas su XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. E. Husserlis (1859–1938 m.), W. Jamesas (1842–1910 m.), J. M. E. McTaggartas (1866–1925 m.), B. Russellas (1872–1970 m.), M. Heideggeris (1889–1976 m.), J. J. C. Smartas (g. 1920 m.) bei lietuvių filosofas A. Šliogeris (g. 1944 m.) atkreipė dėmesį į tai, kad laikas nėra absoliuti kategorija, laikas – tai žmogaus pasaulio pažinimo, kuris vyksta žmogaus dvasioje (Augustinas) arba sąmonėje (Husserlis), sudedamoji dalis.

2. Filosofijos mokslo diskusija apie laiką sukūrė teorinį pagrindą žmogaus laiko suvokimui tyrinėti. Paaikškėjo, kad įvairiais istorijos etapais žmogus laiką suvokdavo skirtingai. Pirmykščiam žmogui būdingas laiko suvokimas, pagal kurį laikas – atskirų tarpusavyje nesusijusių taškų visuma. Kitas laiko suvokimo modelis susiformavo, kai žmogus atrado tam tikrą įvykių bei procesų seką, kuri arba tęsiasi amžinai, arba reguliariai pasikartoja. Toks laiko suvokimo modelis buvo pavadintas cikliniu. Jo

dominavimas šiuolaikinės Vokietijos teritorijoje baigėsi galutinai susiformavus krikščionybės pasaulėžiūrai. Pagal krikščionišką doktriną, laikas – iš praeities per dabartį į ateitį besitęsianti linija, todėl toks laiko suvokimo modelis buvo pavadintas linijiniu.

3. Laiko suvokimo modeliai atsispindi laiko prievoksmių semantikoje. Duratyviniai prievoksmiai išreiškia laiko suvokimą, pagal kurį laikui būdingas tęstinumas (pvz.: *immer, nie*). Tuo tarpu iteratyviniai prievoksmiai nurodo, kad įvykiui arba procesui būdingas pasikartojimas (pvz.: *selten, oft*). Duratyvinių bei iteratyvinių laiko prievoksmių semantika atitinka ciklinį laiko suvokimo modelį.

Kita vertus, laiko reliatyviniai prievoksmiai nurodo laiką, esantį tarp įvykio arba proceso laiko bei atskaitos laiko. Įvykio arba proceso laikas gali būti prieš arba po atskaitos laiko arba sutapti su atskaitos laiku (pvz.: *gestern, morgen, jetzt*). Laiko reliatyviniai prievoksmiai liudija laiko suvokimo modelį, pagal kurį laikas – iš praeities per dabartį į ateitį besitęsianti nenutrūkstama linija.

4. Remiantis 4.3. skyriuje suformuluotais kriterijais, tyrimui buvo atrinkti 23 vvak. laiko prievoksmiai: *allez* (63 pavyzdžiai), *balde* (83 pavyzdžiai), *dicke* (29 pavyzdžiai), *ê* (129 pavyzdžiai), *hinaht* (18 pavyzdžių), *hiute* (30 pavyzdžių), *ie* (83 pavyzdžiai), *immer* (106 pavyzdžiai), *kurze* (16 pavyzdžių), *lange* (91 pavyzdys), *morgen* (35 pavyzdžiai), *nie* (131 pavyzdys), *nimmer* (107 pavyzdžiai), *niulich* (2 pavyzdžiai), *ofte* (2 pavyzdžiai), *schiere* (57 pavyzdžiai), *selten* (28 pavyzdžiai), *sider* (17 pavyzdžių), *sît* (213 pavyzdžių), *staete* (9 pavyzdžiai), *tägeliche* (7 pavyzdžiai), *unlange* (2 pavyzdžiai), *zehant* (32 pavyzdžiai).

Giesmėje buvo nustatyti 1290 anksčiau išvardytų leksemų vartojimo atvejai, tačiau tik 822 pavyzdžiuose (63 %) yra realizuojami laiko santykiai: *allez* (5 pavyzdžiai), *balde* (32 pavyzdžiai), *dicke* (26 pavyzdžiai), *ê* (57 pavyzdžiai), *hinaht* (18 pavyzdžių), *hiute* (30 pavyzdžių), *ie* (24 pavyzdžiai), *immer* (83 pavyzdžiai), *kurze* (1 pavyzdys), *lange* (73 pavyzdžiai), *morgen* (9 pavyzdžiai), *nie* (131 pavyzdžiai), *nimmer* (107 pavyzdžiai), *niulich* (2 pavyzdžiai), *ofte* (2 pavyzdžiai), *schiere* (46 pavyzdžiai), *selten* (28 pavyzdžiai), *sider* (15 pavyzdžių), *sît* (100 pavyzdžių), *staete* (1 pavyzdys), *tägeliche* (7 pavyzdžiai), *unlange* (2 pavyzdžiai), *zehant* (23 pavyzdžiai).

468 vartojimo atvejais (37 %) buvo nustatytos sememos, nereiškiančios laiko santykių.

Tekste buvo nustatyta 10 vvak. laiko prieveiksmių, kuriuose realizuojamos duratyvinės sememos: *allez* (4 pavyzdžiai), *ie* (16 pavyzdžių), *immer* (77 pavyzdžiai), *lange* (73 pavyzdžiai), *nie* (123 pavyzdžiai), *nimmer* (69 pavyzdžiai), *selten* (16 pavyzdžių), *staete* (1 pavyzdys), *tägeliche* (1 pavyzdys) ir *unlange* (2 pavyzdžiai). Iš viso tekste buvo nustatytos 382 duratyvinės sememos.

Taip pat Nybelungų giesmėje buvo nustatyti 9 vvak. laiko prieveiksmiai, kuriuose realizuojamos iteratyvinės sememos: *allez* (1 pavyzdys), *dicke* (26 pavyzdžiai), *ie* (8 pavyzdžiai), *immer* (6 pavyzdžiai), *nie* (8 pavyzdžiai), *nimmer* (38 pavyzdžiai), *selten* (12 pavyzdžių), *ofte* (2 pavyzdžiai) ir *tägeliche* (6 pavyzdžiai). Iš viso tekste buvo nustatytos 107 sememos.

Be to, giesmėje buvo nustatyti 11 vvak. laiko prieveiksmiai, kuriuose realizuojamos laiko reliatyvinės sememos: *balde* (32 pavyzdžiai), *ê* (57 pavyzdžiai), *hinaht* (18 pavyzdžių), *hiute* (30 pavyzdžių), *kurze* (1 pavyzdys), *morgen* (9 pavyzdžiai), *niulich* (2 pavyzdžiai), *schiere* (46 pavyzdžiai), *sider* (15 pavyzdžių), *sît* (100 pavyzdžių) ir *zehant* (23 pavyzdžiai). Iš viso tekste buvo nustatytos 333 laiko reliatyvinės sememos.

Laiko kalbėjimo atžvilgiu 75 vartojimo atvejais laiko prieveiksmis nurodo, kad įvykis arba procesas laiko ašyje yra po kalbėjimo laiko: *balde* (13 pavyzdžių), *ê* (7 pavyzdžiai), *hinaht* (12 pavyzdžių), *hiute* (18 pavyzdžių), *kurze* (1 pavyzdys), *morgen* (9 pavyzdžiai), *schiere* (14 pavyzdžių), *zehant* (1 pavyzdys).

Tyrimo metu buvo nustatyta, kad 258 vartojimo atvejais vvak. laiko prieveiksmiai nurodo, kad įvykis arba procesas yra prieš kalbėjimo laiką: *balde* (19 pavyzdžių), *ê* (50 pavyzdžių), *hinaht* (6 pavyzdžiai), *hiute* (12 pavyzdžių), *niulich* (2 pavyzdžiai), *schiere* (32 pavyzdžiai), *sider* (15 pavyzdžių), *sît* (100 pavyzdžių), *zehant* (22 pavyzdžiai).

5. Nybelungų giesmės analizė atskleidė, kad tekste pavartota 382 duratyvinių bei 107 iteratyvinių vvak. laiko prieveiksmių. Analizė leidžia daryti išvadą, kad 489 laiko prieveiksmių vartojimo atvejais (59,5 %) reiškiamas ciklinis laiko suvokimo modelis. Linijinį laiko suvokimo modelį tekste išreiškia laiko reliatyviniai prieveiksmiai. Nybelungų giesmėje buvo nustatyti 333 laiko reliatyvinių prieveiksmių vartojimo atvejai, kurie sudaro 40,5 % visų tekste nustatytų laiko prieveiksmių.

6. Remiantis vvak. laiko prieveiksmių analize, galima teigti, kad Nybelungų giesmėje egzistuoja ir ciklinis, ir linijinis laiko modeliai. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad tekste atsispindi nuostata, jog laikas – tai amžina ir besikartojanti kategorija. Tą liudija 59 %

visų analizės metu nustatytų laiko prieveiksmių. Tačiau ciklinis laiko suvokimo modelis tekste nėra absoliučiai dominuojantis, nes 41 % nustatytų laiko prieveiksmių liudija linijinį laiko suvokimo modelį.

Priežastys, lėmusios ciklinio bei linijinio laiko suvokimo modelių procentinį pasiskirstymą Nybelungų giesmėje (B rankraštis), šiame darbe lieka neišnagrinėtos. Jos sudaro atskirą problemų lauką ir gali tapti kito darbo tyrimo objektu.

Temporaladverbien als sprachliches Mittel zum Ausdruck der Zeitwahrnehmung. Fachübergreifende Analyse des Nibelungenliedes (Handschrift B)

Zusammenfassung

Der **Forschungsgegenstand** der vorliegenden Dissertation ist die Semantik der Temporaladverbien im *Nibelungenlied* (Handschrift B). Die Temporaladverbien, deren Funktion im Ausdruck der temporalen Orientierung auf der Zeitachse besteht, gehören nach Eisenberg „zum Widerspenstigsten und Unübersichtlichsten, was die deutsche Grammatik zu bieten hat“ (Eisenberg 1999, 205). Besonders unübersichtlich erscheinen Temporaladverbien im Mittelhochdeutschen, in der Sprachstufe des Deutschen, in der der unbekannte Autor sein Lied vor ca. 800 Jahren gedichtet hat.

Einer der ersten Versuche der sprachwissenschaftlichen Auseinandersetzung mit den semantischen Möglichkeiten der mhd. Temporaladverbien stammt von Brüdern Grimm. Ihr 1838 begonnenes und erst 1960 von mehreren Generationen der Philologen beendetes *Deutsches Wörterbuch* bietet unter anderem einen Überblick über die historische Entwicklung der deutschen Temporaladverbien. 1862 erscheint in vier Bänden das erste *Wörterbuch des Mittelhochdeutschen* von Georg Friedrich Benecke, Wilhelm Müller und Friedrich Zarncke. 1878 wird in drei umfangreichen Bänden *das Mittelhochdeutsche Handwörterbuch* von Matthias Lexer, 1897 *Deutsches Wörterbuch* von Hermann Paul und 1963 *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* von Friedrich Kluge herausgegeben. Die Problematisierung der semantischen Besonderheiten des mhd. Temporaladverbien wurde aber in diesen Werken durch ihren lexikographischen Charakter eingeschränkt. Erst mit dem Warschauer Germanisten Józef Wiktorowicz wird die Semantik der mhd. Temporaladverbien zum selbständigen

Untersuchungsgegenstand. Seine 1999 erschienene Monographie *Die Temporaladverbien in der mittelhochdeutschen Zeit* bleibt bis heute die einzige ausführliche Arbeit, in der sich die Semantik der mhd. Temporaladverbien im Zentrum des sprachwissenschaftlichen Interesses befindet.

Abgesehen von der Leistung von Wiktorowicz sind mehrere Fragen offen geblieben. Eine der zu beantwortenden Fragen lautet: bringen die Temporaladverbien lediglich die temporale Orientierung zum Ausdruck oder zeugen sie unter anderem von einer gewissen Zeitwahrnehmung?

Es wird angenommen, dass dem Menschen im Laufe seiner historischen Entwicklung prinzipiell drei Zeitwahrnehmungsmodelle zur Verfügung standen: Die Zeit wurde entweder als etwas Punktuelleres, Zyklisches oder etwas Lineares verstanden. Das erste Modell wird im Rahmen der vorliegenden Arbeit nicht berücksichtigt, weil es im zu behandelnden Zeitraum, d.h. um 1200, längst an Bedeutung verloren hatte. Zwei weitere Modelle – das zyklische und das lineare – sind dagegen von Interesse, weil sich der Übergang von der zyklischen zur linearen Zeitwahrnehmung im deutschsprachigen Raum eben im Mittelalter abspielte (vgl. Gurjewitsch 1978,108).

Aus dem Gesagten resultiert die grundlegende **Zielsetzung** der Dissertation: Aufgrund der Analyse der mhd. Temporaladverbien festzustellen, von welchem Zeitwahrnehmungsmodell das um 1200 vom unbekanntem Autor verfasste *Nibelungenlied* (Handschrift B) geprägt ist.

Mit solcher Fragestellung verlässt aber das in der Arbeit zu untersuchende Problemfeld den Geltungsbereich der Sprachwissenschaft und muss aus diesem Grunde interdisziplinär behandelt werden. Demzufolge wird das Problemfeld nicht nur aus der Sicht der historischen Sprachwissenschaft, sondern auch aus der Perspektive der Philosophie, Religions- und Kulturwissenschaft sowie der Literaturwissenschaft analysiert.

In Hinsicht auf die Zielsetzung werden folgende **Aufgaben** gestellt:

- a) die Kategorie *Zeit* aus der Sicht der Philosophie mit der besonderen Berücksichtigung des kognitiven Aspekts zu problematisieren;
- b) zwei Zeitwahrnehmungsmodelle (das zyklische und das lineare) fachübergreifend zu beschreiben;

- c) das Temporaladverb als sprachliches Mittel zum Ausdruck der Zeit zu charakterisieren;
- d) den literaturhistorischen Kontext des *Nibelungenliedes* ausführlich zu beschreiben;
- e) die Temporaladverbien im *Nibelungenlied* (Handschrift B) festzustellen;
- f) die ausführliche semantische Analyse der festgestellten Temporaladverbien mit der anschließenden Zuordnung zu den Zeitwahrnehmungsmodellen durchzuführen.

Die vorliegende Arbeit **besteht aus** sieben Kapiteln: (1) Einleitung, (2) Zeit als Problemfeld der Philosophie, (3) Zeitwahrnehmung bzw. Zeitwahrnehmungen, (4) Sprachliche Mittel zum Ausdruck der Zeit, (5) Text und Kontext des *Nibelungenliedes*, (6) Analyse der mhd. Temporaladverbien im *Nibelungenlied* und (7) Schlussfolgerungen.

Den **theoretischen** Teil (Kapitel 1-5) eröffnet die Fragestellung nach der Zeit. Es werden mehrere grundlegende Zeitkonzepte beschrieben, in denen das untersuchte Problem aus der Perspektive der subjektiven Wahrnehmung (im Unterschied zur objektiven Zeit), chronologisch (von Aurelius Augustinus bis zu Arvydas Šliogeris) problematisiert wird. Im anschließenden Kapitel wird das Wesen der zyklischen und der linearen Zeitwahrnehmung dargestellt. Auch die ausführliche Auseinandersetzung mit den sprachlichen Mitteln zum Ausdruck der Zeit (mit Schwerpunkt auf dem Temporaladverb) wird im theoretischen Teil unternommen. Abgeschlossen wird der Teil mit der ausführlichen Darstellung des literaturhistorischen Kontexts des zu untersuchenden Textes (Kapitel 5).

Im **empirischen** Teil (Kapitel 6) werden die mhd. Temporaladverbien im *Nibelungenlied* (Handschrift B) analysiert. Im Kapitel (7) werden die Schlussfolgerungen aus der Untersuchung des Liedes gezogen.

Das **Untersuchungsmaterial** bildet der Text des *Nibelungenliedes*, der aus 2379 Vierzeilern bzw. 9516 Langversen besteht. Das Original des Liedes befindet sich in der Stiftsbibliothek von St. Gallen (Signatur Ms.857). Für die Auswahl der Handschrift B spricht die Tatsache, dass diese Handschrift mit großer Wahrscheinlichkeit dem mutmaßlichen Archetypus näher als andere Handschriften steht und dementsprechend als

Grundlage in der *Nibelungenlied*-Forschung verwendet wird (vgl. Millet 2008, 188; Brunner 2003, 202). Der Text wurde mit der begleitenden Übersetzung ins Gegenwartsdeutsche von Helmut de Boor herausgegeben. Abgesehen davon, dass die Edition von de Boor laut Heinzle (2000) eine gewisse Hybride der Handschriften B und C sei, erhielt sie laut Müller und Weber den kanonischen Rang und gilt als der bestmögliche erreichbare Text des Epos (Müller 2009, 50-51; Weber 2004, 725). Die Zeilen 1, 3, 389, 523, 524 sowie 525 sind Fremdkörper in der Handschrift B, denn sie wurden vom Herausgeber aus der Handschrift C übernommen. Die durch den Herausgeber vorgenommenen „Erweiterungen“ blieben außerhalb der Analyse.

Der Ausgangstext der Analyse ist der mhd. Text des Liedes. Die Beispiele der festgestellten Temporaladverbien werden in zwei Sprachen angegeben: In der Originalsprache, d.h. auf Mittelhochdeutsch, und auf Gegenwartsdeutsch. Bei der Analyse der Übersetzung von Helmut de Boor wurde aber festgestellt, dass in manchen Fällen mhd. Temporaladverbien zugunsten des Reimes preisgegeben werden. In solchen Fällen wird nicht die Übersetzung von de Boor angegeben, sondern die des Verfassers der vorliegenden Dissertation.

Untersuchungsmethode und Terminologie. Nach Glavina-Ivanus hat die philosophische Diskussion über das Konzept *Zeit* dazu beigetragen, dass sich die temporale Logik nach den Methoden der formalen Logik entwickelt hat. Dabei versuchte man zuerst die Tempora auf einer Zeitachse zu lokalisieren (vgl. Glavina-Ivanus 1997, 24). Einer der erfolgreichsten Ansätze stammt von Reichenbach (1947). Ballweg (1988), Vater (2005) und Rothstein (2007) haben später sein Modell für die Analyse der Tempora erfolgreich eingesetzt.

Reichenbach geht davon aus, dass nicht der Erlebenselement, sondern der Sprechmoment der relevante Bezugspunkt ist. Es ist also der Sprechmoment, den Reichenbach als „point of speech“ (S) bezeichnet, nach dem Tempora die Zeit in Relation zum Sprechereignis bestimmen. Ein Ereignis findet zu einem Zeitpunkt oder „point of event“ (E) statt und wird durch Relationen „vor“, „gleichzeitig“ und „nach“ in Bezug auf Sprechmoment als vergangen, gegenwärtig und zukünftig definiert. Nun kann das Tempussystem nicht aus drei, sondern aus mehreren Tempora, für die Darstellung derer die Einbeziehung eines zusätzlichen Bezugspunktes notwendig ist, bestehen.

Reichenbach bezeichnet ihn als „point of reference“ (R) (vgl. Reichenbach 1947, 287-290).

Józef Wiktorowicz hat in seinen Monographien über die deutschen Temporaladverbien (2008; 2001; 1999) die von Reichenbach vorgeschlagenen Begriffe – Referenzzeit, Sprechzeit und Ereigniszeit – auf die Beschreibung der temporalen Sachverhalte, die durch zeitrelative Temporaladverbien zum Ausdruck gebracht werden, übertragen. Dabei versteht er unter zeitrelativen Temporaladverbien solche Adverbien, die einen Sachverhalt zum kontextuellen Bezugspunkt einordnen. Der Bezugspunkt kann vor der Sprechzeit (anaphorisch) oder nach der Sprechzeit (kataphorisch) liegen. Außerdem kann der Bezugspunkt mit der Sprechzeit zusammenfallen. Solche Fälle werden aber im Rahmen der vorliegenden Arbeit nicht behandelt, weil sie für die zu analysierenden Zeitwahrnehmungsmodelle irrelevant sind. Die durativen und iterativen Temporaladverbien drücken temporale Verhältnisse aus, die entweder auf etwas Dauerhaftes (durativ) oder auf etwas sich Wiederholendes (iterativ) hinweisen (vgl. Duden 1998, 91) und aus diesem Grunde außerhalb der linearen Zeitachse liegen. Deswegen werden durative und iterative Temporaladverbien lediglich in Bezug auf die Sprechzeit beschrieben. Dabei wird jede selbständige lexikalische Einheit als Lexem und die lexikalische Bedeutung einer lexikalischen Einheit als Semem bezeichnet (vgl. Duden 1998, 552).

Die vorliegende Arbeit sieht sich als Fortsetzung der von Wiktorowicz formulierten Ansätze der semantischen Analyse der mhd. Temporaladverbien. Aus diesem Grunde wird auch die von Wiktorowicz vorgeschlagene Terminologie in der vorliegenden Dissertation gebraucht.

Das **Neue** dieser Arbeit besteht im Ausgangspunkt der Auseinandersetzung mit der oben formulierten Problematik: Die Wahrnehmung der Zeit wird anhand semantischer Analyse der Temporaladverbien verfolgt.

Mit der Erscheinung der vorliegenden Dissertation erfolgt die Anknüpfung der litauischen Germanistik an das fachübergreifende Gespräch über die Zeitwahrnehmung im Rahmen der germanistischen Mediävistik, die sich als Gesamtwissenschaft vom europäischen Mittelalter versteht.

Thesen zur Disputation:

1. Durch die Temporaladverbien als lexikalische Mittel zum Ausdruck der Zeit wird nicht nur die Orientierung auf der Zeitachse ausgedrückt, sondern es werden grundlegende Zeitwahrnehmungsmodelle kodifiziert.
2. Durch durative und iterative Temporaladverbien wird auf der Ebene der lexikalischen Mittel die Zeitwahrnehmung, nach der die Zeit etwas Dauerhaftes und sich Wiederholendes ist, ausgedrückt.
3. Durch zeitrelative Temporaladverbien wird auf der Ebene der lexikalischen Mittel die Zeitwahrnehmung, nach der die Zeit eine aus der Vergangenheit durch die Gegenwart in die Zukunft durchziehende Linie ist, ausgedrückt.
4. Die semantische Analyse der Temporaladverbien kann die Antwort auf die Frage liefern, von welchem Zeitwahrnehmungsmodell – dem zyklischen oder dem linearen – das *Nibelungenlied* geprägt ist.
5. Da der Text des *Nibelungenliedes* das Ergebnis der langen mündlichen Tradierung der alten germanischen Sagen und Legenden, die in der vorchristlichen Zeit entstanden sind, ist, lässt sich annehmen, dass der Text vom zyklischen Zeitwahrnehmungsmodell geprägt ist.

Im Einklang mit den in der Einleitung formulierten Zielen und Aufgaben der vorliegenden Dissertation lassen sich folgende **Schlussfolgerungen** ziehen:

1. Die Zeit gehört zu den fundamentalsten Erfahrungen, die der Mensch im Laufe seiner Existenz macht. Aus diesem Grunde war und bleibt sie bis heute ein aktueller Gegenstand der Philosophie. Von Anfang an bewegt sich die Fragestellung im Spannungsfeld zwischen der objektiven Zeit und der subjektiven Zeit bzw. der Frage nach der persönlichen Erfahrung der Zeit. Es lässt sich annehmen, dass die persönliche Erfahrung der Zeit schon mit Aurelius Augustinus (354-430) ins Zentrum der philosophischen Auseinandersetzung gelang. Seine Blütezeit erlebte der philosophische Gedanke über die persönliche Zeiterfahrung aber am Ende des 19. Jh. und insbesondere im 20. Jh.: Husserl (1859-1938), James (1842-1910), McTaggart (1866-1925), Russell (1872-1970), Heidegger (1889-1976), Smart (geb. 1920) betonten in ihren Arbeiten, dass die Zeit keine absolute Kategorie ist, sondern ein Bestandteil der Wahrnehmung der Welt, die sich im Geiste (Augustinus) bzw. im Bewusstsein (Husserl) abspielt. Auch das

Gedankengut des litauischen Philosophen Arvydas Šliogeris (geb. 1944) steht in dieser Tradition.

2. Die Diskussion über die persönliche Erfahrung der Zeit warf die Fragen über die Zeitwahrnehmung auf. Es stellte sich heraus, dass der Mensch im Laufe seiner Entwicklungsgeschichte von dem archaischen bis zum wissenschaftlich-empirischen Menschen drei unterschiedliche Zeitwahrnehmungsmodelle gekannt hat: ein punktuelles, zyklisches und lineares Modell der Zeitwahrnehmung. Auf der ersten Entwicklungsstufe war der Mensch unfähig, die Ereignisse oder Naturerscheinungen in eine Reihenfolge zu bringen. In seiner Wahrnehmung war der Mensch an einem Zeitpunkt fixiert, deswegen wird auch dieses Modell als punktuelles Zeitwahrnehmungsmodell bezeichnet. Die nächste Etappe kam mit der Entdeckung der Reihenfolge der Ereignisse und Prozesse, die vom Menschen entweder als etwas Ewiges oder als etwas sich immer Wiederholendes verstanden wurde. Dieses Wahrnehmungsmodell wurde als zyklisches Zeitwahrnehmungsmodell bezeichnet. Man geht davon aus, dass die alten Germanen die Zeit als etwas Zyklisches verstanden haben. Erst mit der Etablierung des Christentums begann die neue Etappe in der Wahrnehmung der Zeit. Sie wurde jetzt als eine aus der Vergangenheit durch die Gegenwart in die Zukunft ziehende Linie verstanden.

3. Die Zeitwahrnehmungsmodelle des Menschen finden ihren Niederschlag in der Semantik der Temporaladverbien, die einen Sachverhalt in der Zeit situieren. Durch durative Temporaladverbien wird ausgedrückt, dass für einen Sachverhalt eine gewisse Ausdehnung in der Zeit charakteristisch ist (z.B.: *immer*, *nie*). Dagegen weisen iterative Temporaladverbien darauf hin, dass einem Sachverhalt ein gewisser Rhythmus der Wiederkehr eigen ist (z.B.: *selten*, *oft*). Das entspricht der zyklischen Zeitwahrnehmung, nach der die Zeit etwas Dauerhaftes und Wiederkehrendes ist. Andererseits ordnen zeitrelative Temporaladverbien einen Sachverhalt zum kontextuellen Referenzpunkt ein. Das Ereignis kann entweder *vor* dem Referenzpunkt, *nach* dem Referenzpunkt oder *parallel* zum Referenzpunkt liegen (z.B.: *gestern*, *morgen*). Das entspricht der linearen Zeitwahrnehmung, nach der die Zeit eine vergangene, gegenwärtige und zukünftige Zeitpunkte verbindende Linie ist.

4. Im Einklang mit den an die Temporaladverbien gestellten Bedingungen wurden aus dem *Nibelungenlied* insgesamt 23 mhd. Temporaladverbien für die vorgenommene Analyse ausgewählt: *allez* (63 Belege), *balde* (83 Belege), *dicke* (29 Belege), *ê* (129

Belege), *hinaht* (18 Belege), *hiute* (30 Belege), *ie* (83 Belege), *immer* (106 Belege), *kurze* (16 Belege), *lange* (91 Belege), *morgen* (35 Belege), *nie* (131 Belege), *nimmer* (107 Belege), *niulich* (2 Belege), *ofte* (2 Belege), *schiere* (57 Belege), *selten* (28 Belege), *sider* (17 Belege), *sît* (213 Belege), *staete* (9 Belege), *tägeliſche* (7 Belege), *unlange* (2 Belege), *zehant* (32 Belege).

Insgesamt wurden 1290 Gebrauchsfälle der oben erwähnten Lexeme im NBL festgestellt. In 822 Fällen (63%) realisiert man dabei temporale Sememe: *allez* (5 Belege), *balde* (32 Belege), *dicke* (26 Belege), *ê* (57 Belege), *hinaht* (18 Belege), *hiute* (30 Belege), *ie* (24 Belege), *immer* (83 Belege), *kurze* (1 Beleg), *lange* (73 Belege), *morgen* (9 Belege), *nie* (131 Belege), *nimmer* (107 Belege), *niulich* (2 Belege), *ofte* (2 Belege), *schiere* (46 Belege), *selten* (28 Belege), *sider* (15 Belege), *sît* (100 Belege), *staete* (1 Beleg), *tägeliſche* (7 Belege), *unlange* (2 Belege), *zehant* (23 Belege).

In 468 Fällen (37%) werden die außerhalb der temporalen Sachverhalte liegenden Sememe zum Ausdruck gebracht.

Im Text wurden 10 mhd. Temporaladverbien nachgewiesen, in denen durative Sememe realisiert werden: *allez* (4 Belege), *ie* (16 Belege), *immer* (77 Belege), *lange* (73 Belege), *nie* (123 Belege), *nimmer* (69 Belege), *selten* (16 Belege), *staete* (1 Beleg), *tägeliſche* (1 Beleg) und *unlange* (2 Belege). Die Gesamtheit der durativen Sememe im NBL beträgt 382 Sememe.

Außerdem wurden im Text 9 mhd. Temporaladverbien, in denen iterative Sememe realisiert werden, nachgewiesen: *allez* (1 Beleg), *dicke* (26 Belege), *ie* (8 Belege), *immer* (6 Belege), *nie* (8 Belege), *nimmer* (38 Belege), *selten* (12 Belege), *ofte* (2 Belege) und *tägeliſche* (6 Belege). Die Gesamtheit der iterativen Sememe im NBL beträgt 107 Sememe.

Die Zahl der mhd. Temporaladverbien, die zeitrelative Sememe zum Ausdruck bringen liegt im NBL bei 11: *balde* (32 Belege), *ê* (57 Belege), *hinaht* (18 Belege), *hiute* (30 Belege), *kurze* (1 Beleg), *morgen* (9 Belege), *niulich* (2 Belege), *schiere* (46 Belege), *sider* (15 Belege), *sît* (100 Belege) und *zehant* (23 Belege). Insgesamt sind es 333 zeitrelative Sememe.

Hinsichtlich der Sprechzeit weisen in 75 Gebrauchsfällen die zeitrelativen mhd. Temporaladverbien darauf hin, dass ein Sachverhalt nach der Sprechzeit (kataphorisch)

zustande kommt: *balde* (13 Belege), *ê* (7 Belege), *hinaht* (12 Belege), *hiute* (18 Belege), *kurze* (1 Beleg), *morgen* (9 Belege), *schiere* (14 Belege), *zehant* (1 Beleg).

In 258 Gebrauchsfällen ordnen die mhd. Temporaladverbien einen Sachverhalt hinsichtlich der Sprechzeit vor der Sprechzeit (anaphorisch) ein: *balde* (19 Belege), *ê* (50 Belege), *hinaht* (6 Belege), *hiute* (12 Belege), *niulich* (2 Belege), *schiere* (32 Belege), *sider* (15 Belege), *sît* (100 Belege) *zehant* (22 Belege).

5. Die Analyse des NBL hat erwiesen, dass im Text 382 durative und 107 iterative Temporaladverbien gebraucht sind. Dadurch lässt sich schlussfolgern, dass insgesamt in 489 Gebrauchsfällen der mhd. Temporaladverbien das zyklische Zeitwahrnehmungsmodell zum Ausdruck kommt (59, 5% aller Temporaladverbien im Text).

Das lineare Zeitwahrnehmungsmodell wird durch zeitrelative Temporaladverbien ausgedrückt. Im NBL wurden insgesamt 333 Gebrauchsfälle (40,5% aller Temporaladverbien im Text) der zeitrelativen Temporaladverbien nachgewiesen.

6. Aus der durchgeführten Analyse der mhd. Temporaladverbien geht hervor, dass im um 1200 geschriebenen *Nibelungenlied* (Handschrift B) sowohl das zyklische als auch das lineare Zeitwahrnehmungsmodell zu finden sind. Abgesehen davon hat die Analyse gezeigt, dass die Zeit im Text eher als etwas Dauerhaftes und sich Wiederholendes denn als etwas Lineares verstanden wird: 59% der mhd. Temporaladverbien im NBL wurden dem zyklischen Zeitwahrnehmungsmodell zugeordnet. Auf die Gründe der leichten Dominanz des zyklischen Zeitwahrnehmungsmodells im NBL kann im Rahmen der vorliegenden Arbeit nicht eingegangen werden. Diese Tatsache stellt aber ein attraktives Problemfeld für weitere Untersuchungen dar.

Publikacijos disertacijos tema

1. Burov A. 2009. Zur semantischen Vielfalt von Präsens im Gegenwartsdeutschen und im Mittelhochdeutschen. *Kalbotyra* 60 (3), 7–13.
2. Burov A. 2009. Zur Veränderung der Zeitauffassung im Deutschen: Evidenz aus dem *Nibelungenlied*. *Philologische Ostsee-Studien* 2, Koszalin (Lenkija), 123–133.

3. Burov A. 2008. Zur Zeitauffassung in der weltlichen und der religiösen Literatur des Mittelalters. *Kalbotyra* 59 (3), 47–56.
4. Burov A. 2008. Der semantische Vergleich der Vergangenheitstempora des Gegenwartsdeutschen mit dem Mittelhochdeutschen. *Kalbotyra* 58 (3), 7–16.

Darbo rezultatai buvo pristatyti šiose tarptautinėse mokslinėse konferencijose:

1. Tarptautinė mokslinė konferencija *Litauische Anglistik und Germanistik im internationalen Dialog: Tradition und Perspektiven*, Vilniaus universitetas (Lietuva), 2008-09-19
2. Tarptautinė mokslinė konferencija *Philologische Begegnungen an der Ostsee*, Koszalino universitetas (Lenkija), 2008-05-30

Žinios apie disertantą

Aleksej Burov (gim. 1978 m. Vilniuje) bakalauro studijas pradėjo 1997 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete pasirinkęs Vokiečių filologijos studijų programą. 2001 m. jis du mėnesius stažavosi Miunsterio universitete (Vokietija). Tais metais parengė ir apgynė bakalauro darbą tema „Einfluss des jüdischen religiösen Gedankens auf Werk Franz Kafkas“.

2001 m. VU Filologijos fakultete jis įstojo į visuotinės literatūros magistrantūrą ir 2003 m. įgijo magistro kvalifikacinį laipsnį. Magistro darbo tema: „Jüdische Identität am Anfang des 20. Jahrhunderts: Probleme und Lösungen im Werk Joseph Roths und Stefan Zweigs.“

2005–2011 m. studijavo VU doktorantūroje. Disertacijos tema „Laiko prieveiksmis – leksinė priemonė laiko suvokimo modeliams reikšti. Tarpdalykinė Nybelungų giesmės (rankraštis B) analizė“ disertantas paskelbė keturis straipsnius, dalyvavo dviejose mokslinėse konferencijose. Disertanto tyrinėjimų sritys – vokiečių kalbos istorija, laiko kategorija ir kt.

2004–2005 m. disertantas stažavosi Zalcburgo universitete (9 mėn.), 2007 m. – Konstanco universitete (5 mėn.), 2008 m. – Vienos universitete (4 mėn.), 2009 – Miuncheno universitete (9 mėn.).

2007 m. disertantas gavo Miunsterio *Baltikum* fondo premiją.

Aleksej Burov nuo 2003 m. dirba VU Filologijos fakulteto Vokiečių filologijos katedros asistentu.

Über den Dissertanten

Herr Aleksej Burov (geb. 1978) hat in den Jahren 1997-2001 an der Universität Vilnius studiert und das Bachelor-Studienprogramm im Fach Deutsche Philologie absolviert. Im Jahre 2001 hat er einen zweimonatigen Studienaufenthalt an der Universität Münster. In demselben Jahr hat er die Diplomarbeit zum Thema „Einfluss des jüdischen religiösen Gedankens auf Werk Franz Kafkas“ ausgearbeitet und erfolgreich verteidigt.

2001 hat er das Magisterstudium in der Fachrichtung Allgemeine Literaturwissenschaft aufgenommen und 2003 den Magistergrad erworben. Das Thema der Magisterarbeit lautet „Jüdische Identität am Anfang des 20. Jahrhunderts: Probleme und Lösungen im Werk Joseph Roths und Stefan Zweigs.“

In den Jahren 2005-2011 war er Promotionsstudent an der Universität Vilnius. Zum Thema der Dissertation „Temporaladverbien als sprachliches Mittel zum Ausdruck der Zeitwahrnehmung Fachübergreifende Analyse des Nibelungenliedes (Handschrift B)“ hat er vier wissenschaftliche Publikationen veröffentlicht und zwei Konferenzvorträge gehalten.

Doktorand hatte vier wissenschaftliche Aufenthalte: 2004-2005 an der Universität Salzburg (9 Monate), 2007 an der Universität Konstanz (5 Monate), 2008 an der Universität Wien (4 Monate) und 2009 an der Universität München (9 Monate).

2007 erhielt Aleksej Burov den Preis der Münsterischen *Baltikum*-Stiftung. Seit 2003 arbeitet Aleksej Burov am Lehrstuhl für deutsche Philologie an der Philologischen Fakultät der Universität Vilnius.